

Noter 247 - anmeldelser

Undervisningsmateriale:

Christian Ammitzbøll Thomsen: Stemmer fra antikken. Frydenlund 2025. 184 sider, 199,95 kr.

David Jano: Israel 1948-2025. Forlaget Frydenlund 2025. 118 sider, 159,95 kr.

Poul Steiner Jensen: Den grønne Danmarkshistorie. Systime 2025. 165 sider, 180 kr.

Historisk faglitteratur:

Emil Andersen, Rasmus Voss og Christian Sune Pedersen: Den allerliderligste skare. Gyldendal 2025. 432 sider

Asser Amdisen: Grundtvig - visioner og vanvid. Lindhardt og Ringhof 2025. 272 sider

Thorkild Kjærgaard: Om at (for)holde sig til virkeligheden. Artikler fra et halvt århundrede. Forlaget Hovedland 2025. 225 sider

Tønnes Bekker-Nielsen: Løgn og latin. En senantik historieforsker og hans verden. Forlaget Orbis 2025. 160 sider

Knud Michelsen: Knud Rasmussen og Grønlands kolonihistorie. Nord Academic Forlag 2025. 500 sider (illustreret i farver)

Mads Christoffersen: Fra Ørnen til Øregård. Forlaget Monogrande 2025. 252 sider

Jens Ole Christensen: FRIHED OG FRED. Dansk forsvar under Den Kolde Krig. Nord Academic Forlag 2024. 576 sider,

Dorthe Bendtsen: Elementhuse. Strandberg Publishing 2024. 256 sider (rigt illustreret)

Johnny Laursen og Jørgen Mikkelsen: Mellem øst og vest Berlin. Gads Forlag 2025. 320 sider

Kasper H. Andersen: Danevirke 1182. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider

Pomponius Mela: Verdens beskrivelse. En romers syn på verden. Ny oversættelse. Gads Forlag 2025. 236 sider

Jacob Ingemann Parby: Lyden af hovedstaden. Gads Forlag 2025. 320 sider (rigt illustreret)

Frank Allan Rasmussen: Kongens og arbejdernes by. Industriens vugge i Frederiksværk. 2025, 416 sider

Henning Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion. Regionale rammebetingelser for det danske hovedstadsområdes funktion som en byregion i perioden 1850-1990. Bd. 1-3. Frydenlund Academic 2023. 1750 s. illustreret

Jesper Clemmensen og Ole Sønnichsen: Reddet på åbent hav. En dansk heltedåd i Vietnamkrigens sidste timer. Lindhardt og Ringhof 2025. 304 sider

Lone Kølle Martinsen og Mette Houlberg Rung (red.): Danner af Danmark. Nord Academic Forlag 2025. 368 sider (rigt illustreret)

Kåre Johannesen: Tilfældets magt - når held og uheld spænder ben for historien. Turbine 2025. 224 sider

Peter Garde: Med lov skal vi vort land bygge. Ret og lov i islændingesagerne. Frydenlund 2025. 290 sider

Søren Michael Sindbæk: Fyrkat. Vikingetidens ringborge III. Illustreret med kort og billeder. Aarhus Universitetsforlag 2025. 143 sider

Frederik Strand og Anders Brandt Lundager: Aktion Möwe - 19. september 1944. Det tyske angreb på dansk politi under besættelsen. Lindhardt og Ringhof 2024. 624 sider

Jeppe Burchert Netterstrøm: Blodbad i Stockholm 1520. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider

Jens Jørgen Nielsen: Krims historie. Forlaget Hovedland 2025. 288 sider

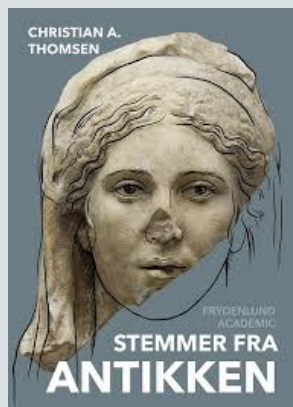
Jens Toftgaard: På skinner 1847. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider

Rashid Khalidi: Hundrede års krig mod Palæstina. En historie om bosætterkolonisering og modstand. På dansk ved Sofie Vestergaard Jørgensen, Informations Forlag 2025, 462 sider

Undervisningsmateriale

Stemmer fra antikken

Christian Ammitzbøll Thomsen: *Stemmer fra antikken*. Frydenlund 2025. 184 sider, 199,95 kr.

Det er interessant og relevant at høre stemmerne fra dem, som ikke ofte kommer til orde i den traditionelle historiefortælling, som titlen på bogen "Stemmer fra Antikken" lover. Som historielærer er jeg altid på udkig efter velegnede kilder til både forløb og til eksamensspørgsmål om de nok velkendte historier om Det

Gamle Grækenland eller Antikkens samfund. Forfatteren er Thomas Ammitzbøll Thomsen, der er forskningsprofessor ved Nationalmuseet indenfor det klassiske og hellenistiske Grækenlands historie med særlig fokus på bystatens sociale og politiske historie, så det kan vel tænkes, at han i bogen har inkluderet nogle kilder, som jeg måske ikke allerede kender. Det er i øvrigt hans første bog på dansk.

Det er utvivlsomt sandt, at vores viden om antikkens Grækenland i høj grad er baseret på frie mænds tanker, arkitektur og kunst, og bogens formål er da at give slaver, kvinder, fattige og fremmede lov til (endelig) at tale gennem 34 vidnesbyrd og seks dybdgående kapitler, som vil give en ny og ufortalt historie om antikkens grækere. Bogen indeholder således ikke desto mindre end syv (!) tematiske kapitler. "Monument og fragmenter", "Den antikke græske verden", "Bydyr", "Grækernes slaver", "Ved væven", "En verden i bevægelse", "Vreden og gudinden". Kapitlerne indeholder desuden flere korte kilder, som ikke er talt med i de lovede 34 vidnesbyrd.

Hver af de syv kapitler har mellem fem til seks vidnesbyrd under sig, men disse vidnesbyrd listet nedenfor hvert kapitel i numerisk orden hænger ikke tematisk sammen med deres kapitel. Det forvirrede mig meget i begyndelsen, men det er resultatet af forfatterens bevidste valg. "De stemmer, der er samlet i denne bog, ligger hulter til bulter, som de kuriøse fund man kan gøre i en kludekræmmers butik", og "Læseren opfordres til at finde sin egen sti igennem og gå på opdagelse". Bogen er med andre ord en samling af fragmenter fra antikken. Kildematerialet varierer også meget fra f.eks. indskrifter på gravsteler, ostraka, motiver på keramik til blyindskrifter og papyrusfragmenter.

Jeg har kigget nærmere på kapitlet "Grækernes slaver", der indeholder en fin introduktion til det antikke slaveri som institution og vanskeligheder ved det fra antikken overleverede kildemateriale, der næsten altid er skrevet af slaveejerne. Kapitlet indeholder nogle korte indskrifter fra Delfis mure angående en kvinde ved navn Eisias' egen frigivelse, og senere Eisias' egen frigivelse af en slave med visse vidtrækkende betingelser. Vidnesbyrden fremstår som regel med brun skrift og er indrykket på siden, der er desuden et fotografi, der måske også viser den konkrete støttemur i Delfi, hvorpå indskrifterne befinder sig. Det er nogle spændende vidnesbyrd, som jeg gerne vil give mine elever, dog ville jeg "klippe" vidnesbyrden ud, for forklaringerne omkring dem nok er for svære for dem at forstå. Men selv uden forklaringerne siger vidnesbyrden meget om samtidens syn på slaveri. Under dette kapitel er der kun to til tre andre vidnesbyrd, der relaterer sig til temaet om slaveri f.eks. er nr. 20 "Kend dig selv" et interessant uddrag fra en selvbiografi, der er skrevet af en eks-slave, om hans sørgelige opvækst, indtil han blev købt og efterfølgende gjort til sin ejers arving(!). Desværre medfølger der intet fotografi af kilden. De andre vidnesbyrd om slaveri må man ifølge bogens ånd således gå på opdagelse efter at finde under de andre kapitler. Her kan jeg f.eks. fremhæve nr. 26' s "Langtidsflugtplaner", der indeholder et ønske om frigivelse indskrevet på en blyplade fra Dodona, der er desværre intet fotografi af kilden, og nr. 25 "Det bliver værre og værre", skrevet på en blyplade, hvor en slave jamrer over de tilsyneladende elendige arbejdsforhold på en læreplads. Kilden fremgår desuden fint af et fotografi nederst på siden.

Kvindekapitlet "Ved væven" indeholder syv vidnesbyrd, der introducerer os til kvinders generelle livsvilkår. Især de første tre vidnesbyrd i form af et gravdigt, en gravindskrift og en sten sat ved en ejendom uden for Athen ca. 303 f.v.t og kommentarerne til dem fungerer fint. Dog savner jeg ligesom ved kapitlet om slaveri et større overblik over det tilgængelige kildemateriale, der ligesom med slaverne, er udfordret af, at langt de fleste kilder ikke er skrevet af kvinderne selv men f.eks. af deres fædre eller ægtemænd. Og det gør en stor forskel. Et eksempel herpå er nr. 4, en indskrift på en cylindrisk gravsten, hvor en kvinde defineres af hendes far og ægtemands navne og status, der er desuden et ledsagende fotografi, hvor de græske bogstaver endda kan læses, så det er meget vellykket. Der er også flere vidnesbyrd om kvinder i kapitlet "Vreden og gudinden", der indeholder otte bønner på blytavler til gudinden Demeter fra Knidos. Disse bønner er nemlig skrevet af kvinder, men disse bønner er desuden svære at bruge til ret meget ud over, at de giver indblik i, hvad vrede eller forurettede kvinder beklager sig over til gudinden.

Overordnet fungerer bogen bedst der, hvor vidnesbyrdene fremstår som en samlet tekst og ikke brudstykkvist, og når et fotografi af vidnesbyrdet ledsager teksten, hvilket altid giver en følelse af autenticitet. Der er derudover også flere kort bagerst, der fint viser, hvorfra vidnesbyrdene stammer fra. Bogen er spændende at læse, og jeg forbavses over det varierende kildemateriale, som bogen indeholder. Jeg vil anbefale at købe et eksemplar til biblioteket og få bogen læst selv, og de korte vidnesbyrd kan også give elever i undervisningssituationer et spændende indblik i både slaveri og kvinders livsvilkår i antikkens verden.

Pia Schmidt Lorenzen

Israel 1948-2025

David Jano: Israel 1948-2025. Forlaget Frydenlund 2025. 118 sider, 159,95 kr.

Det gode forlag Frydenlund har valgt at udgive anden udgave af David Janos, "Israel 1948-2025". Bogen er kronologisk opbygget og starter med Theodor Herzls reaktion på Dreyfus-sagen og på de russiske pogromer i sidste del af 1800-tallet. Hovedparten af kapitlerne handler om perioden fra Israels oprettelse i 1948 til i dag.

Perioden frem til 1973 og Yom Kippur-krigen har et entydigt fokus på Israels krige og konflikter med nabolandene. Behandlingen af perioden efter 1973 og frem til 2025 fortsætter dette fokus, men suppleres med en hel del faktabokse, der dels handler om andre israelske forhold som værnepligt, etnisk diversitet blandt jøder, Kibbutzer mv., og dels portrætterer israelske politikere.

Der er tale om 2. udgave af bogen, så hvad er nyt? Man har valgt at sløjfe arbejdsspørgsmål og perspektiveringsopgaver, som afsluttede de enkelte kapitler i førsteudgaven. Der er også foretaget visse ændringer omkring illustrationer og fotografier, og begivenheder fra de sidste 10 års udvikling er inkorporeret i nogle af de enkelte kapitler. På den måde har bogen ikke ændret sit hovedindhold i forhold til førsteudgaven.

Israel – Mellempøsten-konflikten er en klassiker inden for gymnasiet historie-fag. Det er et emne, som rigtig mange historielærere tager op (i modsætning til mange samfundsfagslærere, der med en vis ret argumenterer med, at emnets kompleksitet og dynamik

gør det svært at inddrage i eksamenspensummet). Derfor er der også inden for historiefagets gymnasielærebogslitteratur skrevet mange afsnit i – og hele lærebøger om emnet i tidens løb. Historiefaget har på den baggrund en vigtig opgave med at formidle så værdifrit som muligt om dette brændpunkt i verden. Det er noget mange kollegaer tilstræber, men har mange gange haft svært ved at gennemføre på grund af egne og elevernes følelser og holdninger. Det er derfor vigtigt at have en god grundbog/temabog at referere til. Hvorvidt denne bog lever op til den fordring, afhænger ganske enkelt af, hvem man spørger. På min skole har vi et par classesæt af førsteudgaven, og meningene er delte om, hvorvidt bogen har en bias. Er for eksempel udsagnet s. 42-43 om, at FN-resolution 242 ikke effektueres på grund af nabolandenes modvillighed overfor direkte forhandlinger med Israel hele den sandhed, som vi gerne vil lære eleverne? Jeg foretrækker selv at lægge vægten på at belyse hele det historiske emne gennem kildemateriale. Israel 1948-2025s kildemateriale er lagt på forlagets hjemmeside (<https://www.his2rie.dk/kildetekster/israel-1948-2025/>). Desværre virker alle links ikke, mens andre sender brugeren videre til fx folkedrab.dk, Yale Law school og andre engelsksprogede hjemmesider. Det er noget af en mundfuld, selv for almindelige 3.g elever i det timefattige historiefag. Det virker ikke didaktisk gennemtænkt for nu at sige det pænt.

Deres anmelder sad efter at have læst bogen færdig tilbage med skuffelsen over den i mine øjne uhenigtsmæssige disponering af bogen. Titlen "Israel 1948-2025" indikerer en gennemgang af landets historie og ikke kun en krigs- og konflikthistorie suppleret med kortfattede facts om andre emner. Man savner en overordnet forståelse (en "rød tråd") af drivkræfterne bag udviklingen i det israelske samfund. Hvordan etablerede og ændrede dette semi-socialistiske samfund, født af erfaringerne fra flere tusind års forfølgelse og gentagende masse mord, sig til et splittet, højreradikalt og kapitalistisk samfund under ledelse af en dybt kompromitteret ministerpræsident? Det var selvfølgelig en løbende proces, men i bogen forklares det kortfattet via et par faktabokse hen mod bogens slutning med regeringsskifter som følge af ændringer i befolkningssammensætningen. Dertil kommer, at Israels altafgørende forhold til USA først dukker op på de sidste 4 sider. En anden side af denne mangel på dispositions mæssig omtanke afspejles i relativt lange intro-tekster til hvert af de 9 kapitler, hvilket selvfølgelig fører til unødvendige gentagelser i kapitlernes hovedtekst. Der er enkelte steder kludder i selve teksten (f.eks. s. 54) på den måde, at man stort set læser den samme tekst to gange. Det er noget sjusk og en forringelse i forhold til 1. udgaven. Man kan også spørge, hvorfor man både har faktabokse med politikerportrætter og et afsnit, hvor de samme po-

litikere optræder i et "Hvem er hvem" tillæg bagerst i bogen? Det virker som en mærkelig prioritering af pladsen, ligesom det at eleverne åbenbart skal vide, at M. Begin de sidste 10 år af sit liv gik alene rundt i sin lejlighed iført joggingtøj.

Heldigvis er "Israel 1948-2025" ikke en bog med et generelt set dårligt indhold eller (i min optik) en tydelig bias. Bogen har brugbare kapitler, der kan inddrages til belysning af særlige perioder af Israels sikkerhedspolitiske historie i et Mellemøstenforløb, men jeg vil ikke anbefale den som grundbog i sådan et forløb. Dertil er den ikke tilstrækkelig "skåret" i forhold til gymnasiets undervisningsmæssige hverdag.

Jørgen Lassen

Den grønne Danmarkshistorie

Poul Steiner Jensen: *Den grønne Danmarkshistorie*. Systime 2025. 165 sider, 180 kr.

Nærværende bog har de miljø- og klimamæssige forandringer, der har ændret vores verden gradvist de sidste 250 år som omdrejningspunkt. Den behandler emnet gennem en række historiske cases med det underliggende syn på historien, "at man kan blive klogere – måske endda mere handlekompetent – af at studere sammenlignelige

historiske begivenhedsforløb" (s. 160). De forskellige cases omhandler den stinkende by, luftforurening, landbrugets rolle, klimakrisen samt et afsluttende kapitel, der stiller spørgsmålet: "Hvordan løser vi klimakrisen?" De forskellige kapitler følges af en række kilder og spørgsmål eller opgaver, der ofte har fokus på de aktører, der til forskellig tid og inden for forskellige områder har påvirket debatten om f.eks. kloakering i København i 1800-tallet. Det spiller meget godt ind i vores fokus på historieskabt over for historieskabende og lægger op til, at eleverne skal begynde at overveje, hvad de evt. selv ville kunne gøre. Der er flere steder i bogen interessante/sjove detaljer som f.eks. den såkaldte "Chokoladevogn", der transporterede al latin i tøndes ud af hovedstaden og som kørte sin sidste tur i 2008! En af kilderne til dette kapitel lægger op til en perspektivering til forholdene for de såkaldte sanitetsarbejdere i Indien i dag, hvis forhold synes langt værre end de tilsvarende for de københavnske "natmænd" i 1800-tallet.

Hvis man er til diskursanalyse, vil jeg mene, at der er flere muligheder for at praktisere det, ikke fordi bogens forståelsesspørgsmål nødvendigvis lægger op til det, men fordi indholdet af brødteksten og især kilderne kan lægge op til det. Hvordan italesættes sagen bedst for enten at forhindre forandringer eller for at fremme dem? I kapitlet om luftforurening kan man læse, at afbrændingsrøg ikke blev "opfattet som skadelig i industrialderens tidlige år, faktisk tværtimod [...] fabriksejere argumenterede med, at afbrændingen fra deres produktion burde ansues som rensende røgelse" (s. 48). Og hvilken rolle spiller videnskaben? På s. 53 står der i forbindelse med den effektive blyholdige benzin, at der "blev påvist en sammenhæng mellem børns indånding af blyholdig luft og intelligensniveau; ligesom det blev påvist, at indånding af blyholdig luft resulterede i mere voldelig og asocial adfærd."

Bjørn Lomborg er også med; ham hører man ellers ikke så meget til mere.

Personligt synes jeg ikke kapitlet om landbrugets rolle med Skjern Å som case (dens udretning og genslyngning) er superinteressant. Jeg kan derfor godt forstå, at debatten mest kørte i lokalområdet og ikke kunne fange resten af landet, hvilket Steiner Jensen selv nævner. Måske kan en god lærer formå at fange elevernes interesse her? Men der er en provokerende kilde af Professor Sigurd Tovborg Jensen fra 1962 om landbrug og fredning, hvor han meget direkte taler landbrugets sag og et sted får sagt, at "Med hederne er det nu snart ved at være forbi. Dem fik vi heldigvis bugt med, inden naturfredning blev forsidestof i aviserne. (...)" (s. 103). Et af Steiner Jensens arbejds-spørgsmål på samme side lægger meget passende op til, at eleverne skal finde tekststeder, som "ville være politisk ukorrekte at fremføre i dag."

Det er nok en bog, jeg selv ville bruge enkelte afsnit fra snarere end at læse i sin helhed. Derimod kan det anbefales at kigge kildematerialet igennem. Her har forfatteren fundet mange glimrende tekster, der både har overraskende synspunkter og lægger op til debat.

Troels Peter Grøn

Historisk faglitteratur

Den allerliderligste skare

Emil Andersen, Rasmus Voss og Christian Sune Pedersen: *Den allerliderligste skare*. Gyldendal 2025. 432 sider, 349,95 kr,

Grønlands historie er rykket et godt stykke op på den aktuelle dagsorden, med Præsident Trumps interesse i og intentioner omkring Grønland som drivkraft. Mon ikke mange historielærere lige nu overvejer forløb om Grønlands historie i dette skoleår? I så fald, og under alle omstændigheder, kan værket 'Den allerliderligste skare' om

de danske kolonister på Grønland 1728-31 varmt anbefales. Værket omhandler en relativ kort periode i den dansk-grønlandske historie, og kan som værk ikke anvendes i sin helhed som undervisningsmateriale. Men som inspiration, kontekstforståelse og i uddrag er der virkelig gode ting at hente til undervisningen.

Frem for alt er *Den allerliderligste Skare* en meget vel-skrevet og god historie om det første forsøg på en dansk-statslig kolonisering af Grønland. På flere måder et forfejlet forsøg – meget går galt for de danske kolonister. Det er en god fortælling, fordi der er tale om mikrohistorie, der følger den relativt lille flok danske kolonister, der levede i Godthåb og på øen Nipisat, ganske tæt. Samtidig kobler forfatterne dygtigt mikrohistorien med makrohistorien og 1700-tallets kontekst. Kildematerialet, der ligger til grund for bogen, er omfattende, omend skrevet af koloniens øvre lag og giver grundlag for en kildenær historieskrivning. Som læser føler man sig nærmest til stede i de nødtørftigt byggede, fugtige, kolde og sygdomsramte hytter, der dannede rammen om tilværelsen for kolonisterne. I den første vinter 1728-29 dør en tredjedel af Godthåbs oprindelige 120 beboere, primært af skørbug. Det var en hård tilværelse at være kolonist i det kolde klima, særligt hvis du var en af de lavere stillede kolonister. Som for eksempel de 24 udvalgte straffefanger, slaver og slavinder blev de kaldt, der blev sendt med på missionen til Grønland efter at være blevet mere eller mindre tilfældigt gift i Garnisonskirken i København kort før afrejsen. Med dem skulle befolkningstilvæksten i kolonien gerne sikres. Det skulle hurtigt vise sig at gå den modsatte vej befolkningsmæssigt.

Når kildematerialet er så omfangsrigt som det er, er det blandt andet fordi koloniens øvre lag skrev ganske meget om hinanden og om de stridigheder, der om noget var omdrejningspunktet for tilværelsen i kolonien 1728-31. Det var Frederik den 4., der i april 1728 gjorde koloniseringen af Grønland til et dansk-statsligt projekt efter forarbejde af præsten Hans Egede. Hans Egede havde fra 1721 forsøgt sig med en privat kristen mission i Grønland, og med Bergens kompagniet også sat gang i et forsøg på økonomisk udnyttelse af kolonien – uden held. Men Frederik den 4.'s "Grønlandske Dessein" var uklar i sin magt og ansvarsfordeling mellem kolonisternes ledende mænd. Det betød, at tilværelsen i kolonien i den grad prægedes af magtstridigheder mellem koloniens guvernør Claus Enevold Paars, proviantforvalter Johan Seckman Fleischer og kaptajn Jørgen Brodersen Landorph, der havde kommandoen over koloniens 38 soldater. Hans Egede spiller i den forbindelse en overraskende mindre rolle. Magtstridighederne og deres konsekvenser for kolonisterne kan synes barnlige og meningsløse, men bogens forfattere gør en dyd ud af at forstå begivenhederne på 1700-tallets præmisser. Det er bogens klare styrke, at den ikke fordømmer og fornedrer men prøver at forstå og forklare de begivenheder, der indledte et langt og komplekst forhold mellem Danmark og Grønland. Det er jo præcist, hvad historievitenskaben skal bruges til. Her er der gode fortolkningsmæssige eksempler at anvende, når der skal undervises i 1700-tallets tankegang og dets udtryk i begivenheder og handlinger.

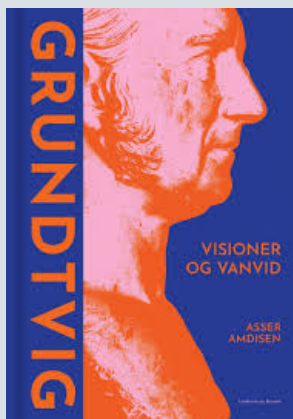
Forfatteren Kim Leine har skrevet romanen *Rød mand/Sort mand* om samme periode og begivenheder, hvor Hans Egede indtager hovedrollen. Det er i øvrigt også en meget velskrevet og saftig roman, der varmt kan anbefales. Har man læst *Den allerliderligste skare* vil man vide, at fakta næsten overgår fiktionen. Det kunne der komme en dansk-historie eller SRP opgave ud af – men nok i form af uddrag fra både romanen og historiebogen.

Emil Andersen, Rasmus Voss og Christian Sune Pedersen skal have stor ros for at have forfattet en vel-skrevet, underholdende og samtidig fagligt velfunderet og opdateret version af historien om den første dansk-statslige kolonisering af Grønland. Og det på et særdeles velvalgt tidspunkt, hvor interessen for Grønland er stærkt stigende – også i klasselokalerne.

Morten Andersen

Levende ord om Grundtvig

Asser Amdisen: *Grundtvig – visioner og vanvid*. Lindhardt og Ringhof 2025. 272 sider, 269,95 kr.

En af mine amerikanske studerende spurgte mig engang, om jeg kunne forklare hende, hvilken betydning Grundtvig har og har haft for dansk kultur og identitet. Hun kunne forstå på dem, hun havde talt med, at Grundtvig betyder overordentlig meget, men de var tilsyneladende ikke i stand til at forklare præcis hvad. Måske skulle hun

have talt med Asser Amdisen?

I hvert fald lover forlaget en bog om "hvad vi kan bruge Grundtvig til i dag", og at Grundtvig ikke er forældet, men "kan være fundamentet for en ny og bedre verden". Det lyder jo lovende. Forfatteren er selv højskolemand og historieformidler i mange sammenhænge. For det meste er bogen struktureret på klassisk vis for en biografi, dvs. en kronologisk fremstilling af Grundtvigs liv, med inddragelse af for det meste relevant baggrundsstof fra den danske og internationale udvikling.

Det er nok den rigtige måde at gøre det på i betragtning af Grundtvigs mange metamorfoser. Fremstillingen er livlig, sproget mere mundtligt end skriftligt, holdningen til bogens hovedperson lejlighedsvis præget mere af ironisk distance end beundring. Der ligger en bevidst holdning bag: Historieformidling skal være engagerende og inspirerende, og kommer man ved store armsving til at vælte en detalje på gulvet, er der ikke noget at gøre ved det. Den holdning deler han som bekendt ikke med alle historikere!

I god overensstemmelse med synet på historieformidling er der kun henvist til stemningsskabende citater, for det meste anbragt på enkelt sider bogen igennem. Litteraturlisten omfatter 6 numre. Hvis man får lyst til en klassediskussion om historieformidling, kan man f.eks. bruge bogens anmeldelse i Kristeligt Dagblad sammenholdt med forfatterens svar sammesteds: "Ny bog om Grundtvig er en stor misforståelse" vs. "Det er vist godt, man ikke giver stjerner til anmeldere". (Kr. Dagblad 3/6 og 5/6). Som man kan se, er der smæk for skillingen.

På s. 240 når forfatteren frem til kernen i svaret vedr. Grundtvigs brugsværdi i dag: "hans billede af men-

nesket som beåndet og lærende i fællesskaber finder jeg både smukt og et muligt grundlag for at se verden på en ny og bedre måde". S 225-30 rummer en del diskussion om Grundtvigs eventuelle betydning for den danske folkekirke, folkeskole og for dansk politik, men det konkluderes at alle tre har udviklet sig cirka modsat af, hvad Grundtvig stod for – så hans betydning skal altså ses mere generelt. Af samme grund kan man næppe se Grundtvig i de fem punkter som kulturministeren vil have UNESCO til at ophøje til danske kulturværdier: Højskoler, pølsevogne, håndbold, foreningsliv og tillidssamfund.

Den grundtvigianske kerneværdi fra s. 240 har Grundtvig og Asser Amdisen næppe for sig selv, og desuden siger den jo ikke noget om, hvad man konkret lærer i fællesskaber. Det kan være af mange slags. Måske er hele grundideen om at enkeltpersoner "drejer historiens hjul" fejlagtig.

Jeg kan ikke huske hvad jeg svarede min amerikanske studerende, men det har vist ikke været til megen hjælp.

Axel Moos

Dansk historieskrivnings enfant terrible

Thorkild Kjærgaard: *Om at (for)holde sig til virkeligheden*. Artikler fra et halvt århundrede. Forlaget Hovedland 2025. 225 sider, 249,95 kr.

Hvis man spørger medlemmerne af HLF, hvem der er den mest omdiskuterede historiker, de kender, vil svaret nok ofte være forfatteren til denne lille artikelsamling. Kjærgaard er specielt kendt for at blande sig debatten inden for fire spørgsmål, og denne bog samler artikler om tre af disse fra årene 1982 til 2025.

Emnerne bæredygtighed og Grønland behandles hver i ti artikler, mens Ukrainekrigen dækkes i de fire sidste af bogens i 24 artikler. Hver af disse har været bragt i et dansk dagblad og har typisk et omfang på 6-8 sider. Synspunkterne som Thorkild Kjærgaard fremkommer med, er ikke overraskende for den, der har fulgt lidt med i historiske debatter.

Hvad angår bæredygtighed er Kjærgaard meget kritisk over for konventionelt landbrug og det, der er gårdmandslinjen i dansk historieskrivning. I spørgs-

målet om Grønland er der ikke en tale om en koloni, og i forlængelse heraf argumenterer Kjærgaard i flere artikler for, at en postkolonial tilgang til fortiden skygger for mange af de positive facetter af både imperialismen og kolonialismen. Endelig argumenterer Kjærgaard i spørgsmålet om Ukraine på linje med folk som John Mearsheimer, for at ansvaret for krigen i Ukraine ligger hos Vesten. Som man kan se af denne korte sammenfatning, er der altså rigeligt med synspunkter i denne samling, som kan tvinge læserne til at se tingene på en anden måde, end de er vant til.

Artiklernes længde og sværhedsgrad stiller dog krav til læserne, og specielt i gymnasiet kræver det en del hjælp af læreren, for at eleverne kan få styr på Kjærgaards argumenter og belæg. På lignende vis er der ikke introduktioner til de debatter, som Kjærgaard indgår i, så dem må lærerne selv forklare eleverne. Får eleverne denne hjælp og disse introduktioner, kan de til gengæld få lov til at se historisk argumentation i praksis og lære, at (for)holdet til virkeligheden ikke altid er så simpelt.

Rasmus Thestrup Østergaard

En historie fra de gode, gamle dage

Tønnes Bekker-Nielsen: *Løgn og latin. En senantik historieforsker og hans verden. Forlaget Orbis 2025. 160 sider, 179,00 kr.*

Nogle ting ændrer sig så langsomt, at man dårligt lægger mærke til, at den helhed de indgår i, efterhånden er blevet en anden. Pludselig en dag er der så noget, der minder en om, hvordan det var, og hvor meget den har ændret sig. Sådan er det med bogen her og historiefaget, både fagets indhold og metode.

Det er næsten ren nostalgi. Historisk metode bestod i kritisk behandling af skriftlige kilder, beretninger, der blev stillet op mod hinanden og vurderet, placeret i tid og sted og med hensyn til tendens, og historikerens viden om andre kilder, sprogfærdighed og kritiske sans var afgørende. Indholdsmæssigt lå vægten på store mænds store gerninger (som en gymnasielærebog fra dengang, hvis eneste illustrationer var portrætter af store mænd – ingen kvinder – undtagen Bohemund af Tarent, hvis gravkapel måtte træde i stedet).

Med den voldsomme udvidelse af historiefagets metode og indhold der har fundet sted, er der sikkert andre end jeg, der med et tilfreds suk sætter sig med den foreliggende bog og dykker ned i verden og historien, som den engang var. Kort fortalt har forfatteren sat sig for at gennemgå en beretning fra ca. 400, Historia Augusta, placere den i tid og sammenhæng og påvise dens tendens og falsknerier samt den betydning den har haft for opfattelsen af perioden fra Commodus og til Diokletian. Dette er gjort efter alle kunstens regler og med sammenligninger med andre kendte historiske falsknerier.

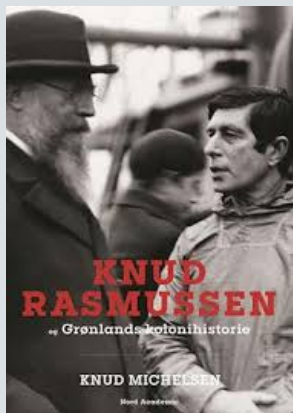
Historia Augusta skildrer "et Romerrige i indre opløsning, regeret af halvgale, blodtørstige kejsere, omgivet af liderlige og manipulerende kvinder" (omslaget). Javel, men hvad var meningen med det? Forfatteren var anonym (6 forskellige forfattere angives) og foregav oven i købet at have skrevet sit værk på et forkert tidspunkt (under Diokletian), hvor det rigtige tidspunkt er ca. 400, i hvert fald før 410. Når man gør sig så store anstrengelser, har det normalt et formål, enten personlig gevinst eller påvirkning af en konkret beslutning. Men personlig gevinst forudsætter vel, at det var klart, hvem personen var, og det står heller ikke klart, hvilken konkret beslutning der kunne være tale om. Måske ønsker den gamle romer blot at sætte sin opfattelse af historien igennem.

Teorier om Romerrigets nedgang og undergang har der været mange af – det har vel nærmest været sådan, at hvert modefænomen i samtiden har haft sin egen, fra raceteori til epidemier til klima og forurening. I sin kritik af Historia Augusta bidrager bogen her til en rehabilitering af i hvert fald nogle af de traditionelle skurke i perioden, men giver ikke noget bidrag til undergangsteoriene.

Axel Moos

Knud Rasmussen og moderniseringen af Grønland

Knud Michelsen: Knud Rasmussen og Grønlands kolonihistorie. Nord Academic Forlag 2025. 500 sider (illustreret i farver), 399,95 kr.

I denne doktorafhandling behandler Knud Michelsen (f.1945) Knud Rasmussens rolle for den danske kolonipolitik i Grønland.

Selv om Michelsen i et længere uddrag forholder sig til en eksplicit kolonihistorisk læsning af forholdet mellem Danmark og Grønland, udtrykker han også en

skepsis over for brug af teori. I stedet mener han at "teorien er materialet iboende".

Da KR snarere så sig selv som videnskabsmand og grønlandernes ven, yndede han at fremstå apolitisk i sin aktivitet. Derfor er megen af den empiri som bogen bygger på indirekte tolkninger af KR's offentlige værker fra de forskellige ekspeditioner og en omfattende privat korrespondance med de mange andre lokale og nationale aktører, som var interesserede i Grønland. Disse belyses ved en række længere uddrag og citater, hvor debatterne og synspunkterne får lov til at fremstå klart.

Endelig følger et afsnit, hvor trådene fra KR's virke trækkes op til i dag. Her er budskabet, at mens en række af de danske tiltag i Grønland vurderes positivt, har det knebet mere med at få inddraget grønlanderne selv i disse processer. Her kan man ifølge Michelsen lære noget af KR, der som halvt dansk og halvt grønlandsk kunne se tingene fra begge sider.

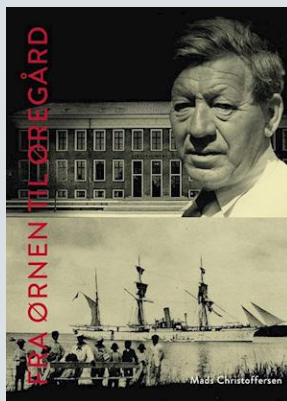
Bogen er på mange måder interessant for en historielærer, der skal undervise i Grønlands historie. Både afsnittet om en kolonihistorisk tilgang, der kommer mere i dybden med, hvad det egentligt dækker over, og de mange uddrag som kan læses med elever, viser hvor nuanceret og omdiskuteret debatten er i forhold til, hvordan Grønland bedst muligt tilpasser sig den moderne verden. Samtidig er det et centralt element i bogen, at den danske suverænitetsudøvelse over Grønland er hovedhjørnestenen i den danske politik. At bogen indeholder få bidrag fra grønlanderne selv og at KR behandles relativt ukritisk af barnebarnet til KR's søster, er ting der står svagere i bogen. Bogen anbefales varmt til alle, der er interes-

serede i Grønland og dansk grønlandspolitik både nu og dengang.

Rasmus Thestrup Østergaard

Fra underkanoner til lærer på Øregård Gymnasium

Mads Christoffersen: Fra Ørnen til Øregård. Forlaget Monogrande 2025. 252 sider, 299 kr.

Dette er beretningen om Stoffer – med det borgerlige navn Christoffer Knud Christoffersen – der som ung kom i marinen og sluttede som idrætslærer på Øregård Gymnasium. Han blev født i 1879 og døde i 1955.

Bogen består af to dele. Første del på ca. 180 sider består af Stoffers

egen skildring af sit liv, som han antagelig har skrevet i 1953/54 efter sin pensionering. På højresiderne ses den originale beretning med smuk letlæselig håndskrift, og på venstresiderne er samme tekst maskinskrevet suppleret med billeder og nogle få kommentarer.

Anden del 'Barnebarnets refleksioner' på 55 sider er skrevet af mag. art. Mads Christoffersen, der fandt beretningen. Her får vi i billeder og tekst en grundig og interessant formidling af, hvem Stoffer var, både som vi kan læse den ud af beretningen og fra mange andre kilder, som Mads Christoffersen har fundet frem. Der er mange fotografier og beretninger fra familie og venner samt interviews med de elever, som husker Stoffer fra hans virke på Øregård Gymnasium.

I den håndskrevne beretning læser man om Stoffers opvækst og ikke mindst om hans tid i marinen fra 1895.

Han starter som yngste mand og må i de første år finde sig i alle de urimelige pinsler, som de ældre matroser udsatte de nye for. Senere avancerede han og blev underkanoner, og han var flere gange i Vestindien, hvor han i 1902 på flådeskibet Valkyrien var med til at redde omkring 600 fra det store vulkanudbrud på øen Martinique.

På et tidspunkt vil Stoffer gerne væk fra Marinen, og han får en idrætslæreruddannelse, som han kan bruge, da han søger stilling på Prockloss Skole, der senere bliver til Øregård Gymnasium. Selv om Stoffer var

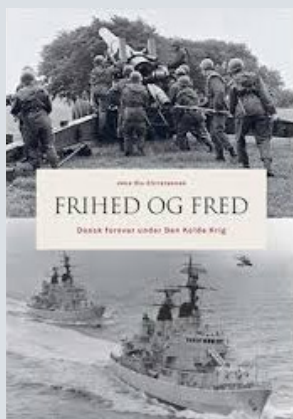
en lærer af den gamle skole, der godt kunne uddele både ørefigner og hive elever i ørene, var han ifølge mange udsagn en afholdt lærer, der helt usædvanligt for den tid var dus med eleverne. Foruden sin lærergerning underviste han i svømning på den lokale badanstalt, og for at få økonomien til at hænge sammen, påtog han sig flere andre jobs som bogholder.

Samlet giver bogen et fint portræt af en mand, der har kæmpet sig op i samfundet fra små kår til en respekteret stilling som lærer. Det giver samtidig et indblik i vigtige sider af udviklingen i den danske historie fra forrige århundredeskifte frem til midten af 1900-tallet. Selv om bogen hverken indeholder store afsløringer eller nye perspektiver på dansk historie, bliver 'den lille historie' fint præsenteret med mange illustrationer og fin opsætning.

Ulrik Grubb

FRIHED OG FRED

Jens Ole Christensen: *FRIHED OG FRED. Dansk forsvar under Den Kolde Krig. Nord Academic Forlag 2024. 576 sider, 399,95 kr.*

Hen over de seneste år har dagspressen været fuld af historier om forsvarets tilstand; har vi krigsskibe, der kan sejle? Har vi kanoner, der kan skyde? Har vi overhovedet et luftforsvar? Og mens nogen kalder forsvarets tilstand historisk ringe, kom Jens Ole Christensens bog 'Frihed og fred', som viser, at forsvarets tilstand også tidlige-

re har været kritisabel og diskuteret heftigt. Bogen er en grundig, endog meget grundig, gennemgang af forsvarets tilstand sammen med den politiske håndtering af dette med hovedvægt på den kolde krig.

Bogen begynder med to kapitler, som skal indramme selve emnet. Først nogle metodiske overvejelser, og hvor er det forfriskende med en historiker, der melder klart ud og placerer sig selv i en forskningstradition, der betragter Sovjet, som et totalitært diktatur med ekspansive forestillinger; ikke at andre forestillinger ikke anerkendes eller loyalt gengives, men forskeren tager eksplicit stilling. Forrygende.

Dernæst følger en kort, men meget skarp gengivelse af det tyvende århundredes krigshistorie frem til den kolde krig; dvs. verdenskrigene og de totalitære ide-

ologiers fremkomst samt Danmarks rolle heri frem til samarbejdspolitikken sammenbrud. Dermed er rammen for selve bogens emne sat, og afhandlingen kan begynde. Forrygende.

Selvom samarbejdspolitikken sammenbrud i nogen grad førte til et brud med neutralitetspolitikken, var vejen ind i Nato ikke så naturlig og umiddelbar, som nogle fremstillinger måske fremfører. Der var stærke stemmer, der søgte andre løsninger. Imidlertid førte intet af dette som bekendt noget med sig, og et bredt flertal i Folketinget kunne tilslutte sig en ansøgning om Nato-medlemskab. Det betød ikke, at alle problemer var ryddet af vejen; nærmest tværtimod. Selv om kampene jo havde været beskedne i Danmark, var forsvarets tilstand ringe; det var både nedslidt og utidssvarende efter krigen. Det samme var hovedparten af de vestlige landes forsvar, mens Den Røde Hær imidlertid var stærkere end nogensinde. Dog havde USA stadig monopol på atombomben og kunne efterhånden opstille en solid afskrækkelse.

Man var dog stadig nødt til at have et forsvar, der kunne forsvare Europa, indtil forstærkninger kunne nå frem – enten i form af amerikanske soldater eller i form af amerikanske atombomber. Derudover var det vigtigt at sikre forsyningsvejene – og ja, så var der jo også en risiko – stor eller lille – for et femte kolonne-angreb mod kritisk infrastruktur eller kritisk personel. Mens Venstre, Konservative og Socialdemokratiet hurtigt fandt en form for fælles fodslag i forhandlingerne, så kneb det mere med de radikale, hvis pacifistiske forestillinger stadig spøjte.

Endvidere søgte NATO hele tiden efter en strategi – eller at udvikle en doktrin, som kunne afskrække Sovjetunionen i en sådan grad, at et angreb mod Vesteuropa ville være utænkeligt – uden at man dermed øgede risikoen for, at Sovjetunionen ville føle sig nødsaget til at lave et såkaldt præventivt angreb; en oprustning af konventionelle styrker kunne give Sovjetunionen den forestilling, at man var ved at forbedre et angreb, og Sovjetunionen kunne derfor føle sig presset til at foretage et angreb for at forsvare sig, mens tid endnu var.

Doktrinerne måtte løbende tilpasses og justeres i takt med den politiske, økonomiske og ikke mindst teknologiske udvikling; dette var dyrt, og der var hele tiden et pres på finanserne; der skulle også være penge til skoler, sygehuse og alderdomshjem. Dette rejste igen og igen politiske diskussioner i Folketinget, og endvidere stod amerikanerne og efterspurgte et større europæisk bidrag til det europæiske forsvar. Dette er ikke, som dagspressen ellers ofte antyder, noget Trump har fundet på. I den forbindelse har bogen oversigt over, hvor store dele af dansk forsvar, der

enten var givet i direkte våbenhjælp eller medfinansieret af USA – og amerikanske skatteydere har virkeligt puttet mange penge i forsvaret af Danmark.

Fra tid til anden kommer noget af det specialiserede stof dog måske til at virke en smule indforstået. For hvor stor er det nu, at en brigade er? Hvor stor er en division? Eller en kampgruppe? Og hvad er det, at forskellen er på en destroyer, en fregat og en korvet? Det sidste kommer der heldigvis svar på i et bilag sidst i bogen, men det første spørgsmål sidder læseren lidt undrende tilbage med – til man konsulterer google.

Afslutningsvist skal også to andre små problematikker nævnes; bogen er stor – meget stor og tung, og man kunne måske argumentere for, at to eller tre bind havde gjort det lettere at fordøje den store mængde viden, som formidles. Nuvel, det er også en sammenhængende analyse, og anmelderens besvær med at finde en tilstrækkelig komfortabel læsestol til formålet, må nok træde i baggrunden.

Bogens titel, Frihed og fred, er et ofte anvendt motto i det politiske spil om Danmarks rolle og position under den kolde krig. Det kan føres helt tilbage til diskussionen om Danmarks indtrædelse i NATO i 1949, og ligeledes blev det båret på skulderen af soldaterne i Den Danske Internationale Brigade i halvfemserne og nullerne; herunder anmelderen – og i parentes bemærket gør det lidt ondt, at brigaden ikke nævnes. Dog skal det ikke forhindre mig i at give bogen en rigtig varm anbefaling. Ganske vist er den alt for tung til elever, men på den anden side kan man næppe undervise overbevisende i den kolde krig uden at have læst bogen.

God læselyst

Kim Hornbech

Elementhuse

Dorthe Bendtsen: *Elementhuse*. Strandberg Publishing 2024. 256 sider (rigt illustreret), 349,95 kr.

Besættelsens rationeringer på blandt andet fødevarer og brændstof er kendt for de fleste. Mindre kendt er det formodentligt, at rationeringerne strakte sig over et halvt dusin år efter Besættelsens ophør med ophævelsen af rationeringen af kaffe som den sidste i 1952. Det er dog

nok de færreste, som kender til manglen på træ, jern, mursten og sågar faglærte murere i efterkrigsårene. Samtidig var der politisk et ønske om, at alle havde krav på en god bolig med have. Altså karambolerede ønsket om en god boligstandard med den faktiske materielle virkelighed.

Men nød lærer nøgen kvinde at spinde... Fra 1933 til 1959 fungerede en række byggestøttelove, som tilbød statslån, der var billigere end markedsrenten til boligbyggeri. Særligt Lov nr.117 af 15. marts 1947 om finansiering af boligbyggeri med særlig byggemåde også kaldet 'Elementhusloven' havde stor betydning. Elementhusloven gav mulighed for at bygge med uafprøvede materialer frem for mursten, som var det vanlige byggemateriale. Det betød eksempelvis, at hvis et træbjælkelag blev erstattet med et hulstensdæk, kunne træforbruget begrænses med hele 33%. Opbygningen af huse i elementer betød også, at det ikke var nødvendigt med en faglært murer, men andre faggrupper eller ufaglærte kunne klare byggeriet.

Byggestøttelovene betød også eksperimenteren med nye materialer som eksempelvis træbeton, lavet af bl.a. træspåner. Da træspåner ikke indgik i et almindeligt byggeri, kunne man dermed spare det mangelfulde træ med et restprodukt.

Særligt huse af træbeton med hulblokken Durisol blev det dominerende system i de elementshusbyggerier i Danmark, som havde søgt statslån, om end der var mange andre systemer. Næsten hele 50% udgjorde Durisol-systemet, som blev produceret i Nørresundby nord for Aalborg. Jeg passerer ugentligt et væld af Durisolhuse, når jeg går ned i Brugsen i denne by. Det var typisk, at elementhusene blev opført i nærområdet af fabrikken af det pågældende elementsystem, da det gav færre transportudgifter og lettere adgang til rådgivning.

Overraskende er det dog, at cirka 10% af de nye elementhuse bygget på statslån var lavet af træ fra de tyske flygtningebarakker. Da tyske flygtninge forlod Danmark, stod en masse barakker lavet i det efterspurgte materiale – træ – pludselig tomme. Holder man sig for øje, at Oksbøllejren i årene umiddelbart efter Besættelsen var Danmarks sjette største by med 35.000 flygtninge, giver det god mening, at netop denne type elementhuse også vandt indpas. Barakkerne blev simpelthen adskilt, flyttet og delvist modificeret.

Dorthe Bendtsens *Elementhuse 1947-1955* har kastet sig over emnet og har lavet et givende og interessant bidrag til den danske byggehistorie. Måske kender læseren Arne Jacobsen modulhus Kubeflex, som kan ses på Trapholt Kunstmuseum, men det blev aldrig en

succes. Det gjorde derimod de til tider noget mere tarvelige elementhuse af træbeton.

Bogen bygger på et omfattende arkivarbejde og beskæftiger sig med elementhusbyggeriet fra bl.a. producenternes, arkitekternes, embedsmændenes og bygherrerens perspektiv. Den levendegøres af et væld af anekdoter om frustrationer og komplikationer, som førnævnte grupper mødte i byggeprocesserne. Samtidig giver en stor billedrigdom et indblik i, hvordan husene så ud – og ser ud i dag.

Bendtsens bog har dog givet mig en ny prisme, når jeg passerer Durisol elementhusene på vej ned til Brugsen. Tidligere har jeg nok rynket lidt på næsten af husene pga. deres rå udseende i pudset hvidmalet træbeton eller nøgne elementer. Der er tale om simple huse, hvor indlagt varmt vand til opvarmning eller vask var en selvfølge, da de blev bygget. Med Bendtsens bog står elementhusene nu som et kulturarvsminde om dansk boligbyggeri i efterkrigstiden men også som et minde om et velfærdsprojekt i elementer for de mindre velstillede og startskuddet til det danske parcelhusbyggeri.

Lasse Taagaard Jensen

Berlinguide til den kulturrejsende

Johnny Laursen og Jørgen Mikkelsen: *Mellem øst og vest Berlin*. Gads Forlag 2025. 320 sider, 269,95 kr.

Dette tredje bind i forlaget Gads serie "Magt og monumenter" om storbyer handler om Berlin. Bogen henvender sig ifølge forlagets beskrivelse "til historieinteresserede læsere og den kulturrejsende, som gerne vil nogle spadestik dybere for at forstå monumenterne, arkitekturen og historien i Berlin". Det er en lidt far-

lig genre, hvor man på en gang vil praktisere seriøs historieformidling og lave rejseguide.

Umiddelbart kunne man forestille sig at "Mellem øst og vest – Berlin" oplagt ville kunne anvendes af lærere og elever i forbindelse med en studietur til Berlin. Lærere kan bestemt have udbytte af at læse bogen, men jeg er mere usikker på, om den ville kunne anvendes direkte i undervisningen. Og "Mellem øst og vest – Berlin" er heller ikke den form for guidebog, som man har glæde af på stedet.

Bogen gennemgår hele Berlins 800 års historie. Her er det naturligt nok den politiske magt, der styrer bogens inddeling: Preussens opkomst fra det 12. til 19. århundrede, hvor byen bliver hovedstad (kap. 2-4). Hovedstad i det tyske kejserrige 1871-1918 (kap. 5). Weimarrepublikkens turbulente år 1919-1933 (kap. 6-7). Nazisternes 3. rige 1933-45 (kap. 8). Berlin delt i fire zoner 1945-1989 (kap. 9-10). Og endelig Berlin som hovedstad i Forbundsrepublikken Tyskland 1990-2025 (kap. 11).

Men det er ikke kun bogens komposition, der er styret af den politiske udvikling. Den har i høj grad fokus på politik, kulturforhold og byplanlægning, mens økonomi og sociale forhold er stærkt underbelyste. Fx nævnes de økonomiske kriser under Weimarrepublikken stort set ikke, selv om især 1930'ernes krise var afgørende for nazisternes fremgang og magtovertagelse.

Helt besynderligt virker det sidste kapitel om Tyskland efter 1989, 'Rendevous med historien'. Her er fokus stort set udelukkende på, hvor de forskellige offentlige forsamlinger og institutioner er blevet placeret i byen. Og det uddybes med semiotiske analyser af og ironiske kommentarer til bygningerne og deres tidligere og nuværende omgivelser. Man får nærmest indtryk af, at befolkningen i det moderne Berlin stadig lever i den euforiske harmoni, der spontant opstod i kølvandet på Murens fald i november 1989.

Kapitlet indeholder intet om de ulige levevilkår, der fortsat præger de tidligere områder i henholdsvis øst og vest. Og heller intet om de voldsomme politiske følger den sociale utilfredshed, ja vrede, har fået: den store opbakning til Alternative für Deutschland og Bündnis Sahra Wagenknecht ved valgene i de tidlige DDR-Länder – disse partier omtales slet ikke!

Ofte virker forord overflødige. Men i Mellem øst og vest – Berlin savner jeg faktisk en introducerende tekst, hvor forfatterne fremlægger og forklarer deres intentioner med bogen og ikke mindst deres prioriteringer af stoffet. I stedet får vi et essay, som lidt pointløst skøjter gennem byens historie.

Bogen er velskrevet, den har mange fine illustrationer og billeder; den er flot, men ikke handy. Den er forsynet med et nyttigt stedregister, men man savner faktisk et personregister. Og som nævnt er den bestemt værd at læse – især hvis man skal til Berlin...

Henrik Bonne Larsen

Danevirke i fortid og nutid

Kasper H. Andersen: *Danevirke 1182. Serien 100 Danmarkshistorier*. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider, 129,95 kr.

Aarhus Universitetsforlag er nået til udgivelse nr. 93 i serien 100 Danmarkshistorier på 100 sider. Emnet er Danevirke i fortid og nutid. Meget symbolsk blev bogen udgivet på Valdemarsdag d. 15. juni 2025 – flagdagen hvor både myten om Dannebrog og den sønderjyske genforening mindes.

Valdemar den Store døde i 1182, og dette år er udgangspunktet for bogens beretning om Danevirke. Valdemar forestod en udbygning af Danevirke, hvor der blev opført en teglstensmur, som var ca. 4 km lang, 7 m høj og 2,5 m bred. Desuden blev der anlagt en voldgrav foran muren, der var 15 meter bred og 2,5 meter dyb. Valdemarsmuren, som denne del af Danevirke kaldes, var den sidste større udbygning af komplekset, der samlet kaldes Danevirke.

Kasper H. Andersen indleder sin fremstilling med en kort kronologisk gennemgang af opbygning og udbygning af Danevirke, der betegnes som Nordens største forhistoriske fæstningsanlæg. Den ældste del af anlægget blev grundlagt i anden halvdel af 400-tallet. Den næste store udvidelse kom omkring 737. Ca. 800 blev Hovedvolden udvidet igen, denne gang med en mur af sten. I 900-tallet blev Kovirke bygget, og på dette tidspunkt var de samlede volde ca. 35 km.

Efter denne præsentation vender Kasper H. Andersen blikket mod baggrunden og årsagerne til, at Danevirke blev påbegyndt og udbygget ad flere omgange. Et fællestrek for de forskellige byggefaser var, at de faldt sammen med begivenheder i Europa, som medførte markante trusler mod kongemagten i Danmark. De første spadestik, der blev taget i det 5. århundrede, ses som et værn mod fjender fra syd, der truede i forbindelse med det opbrud, der opstod efter den romerske verden var gået i opløsning. De øvrige udbygninger fra 737 og frem til Vikingetidens slutning skal ses som et forsvar mod ekspansion fra Karolingerne og Ottonerne.

Danevirke havde også betydning i fredstid, da passage gennem en port (måske flere) i anlægget var nød-

vendig for landtransport ind og ud af Jylland. Desuden rejste Danevirke sig over landskabet og kunne ses på afstand. I den tidlige middelalder menes det, at de danske konger besøgte Danevirke sommer og vinter, og der var en permanent bemanning på anlægget.

Kasper H. Andersen undersøger dernæst forskellige skriftlige kilders omtale af Danevirke, og det historiske sagn om Thyra Danebod som grundlægger af voldanlægget er spændende læsning.

Under 1800-tallets nationale strømninger og kampen om Slesvigs tilhørsforhold blev Danevirke på flere måder aktuel igen. Grundtvig udgav i 1816-1819 tidskriftet "Dannevirke", hvor Grundtvig så Danevirke som et symbol på dansk enhed og kraft, der gjorde danskerne til noget særligt. I den politiske kamp, der ledte frem til Treårskrigen i 1848, blev Danevirke fejret og hyldet som nationalt symbol. Efter nederlaget i 1864 kom Danevirke til at ligge i Tyskland, men Danevirke forblev fortsat en vigtig brik i frembringelsen af dansk identitet. Danevirke har blandt andet lagt navn til gader, veje, firmaer, foreninger, hotel i København og soldaterforeninger. Blandt danskere i udlandet var det også populært at navngive nye bosættelser: Danevirke.

Bogen afsluttes med et afsnit om Danevirke som symbol i Tyskland, hvor især nazisternes brug af Danevirke som eksempel på en germansk forhistorie, der gav kraft til tidens germanisme, står stærkt. Desuden afdækker Kasper H. Andersen, at i efteråret 1944 ville den tyske hærledning omdanne Danevirke til en tidsvarende fæstningsanlæg vendt mod nord. Arbejdet blev påbegyndt, men standset af SS, der mente, at oldtidsanlægget skulle bevares.

I 2018 blev Danevirke optaget på UNESCO's verdensarvsliste, og anlægget er gået fra at være et fysisk værn mod indtrængende fjender fra syd til et symbol på samarbejde og sameksistens mellem Danmark og Tyskland.

Det har på mange måder været en god oplevelse at læse nærværende bog om Danevirke. Kasper H. Andersen er en god formidler, der formår at gøre Danevirkes historie vedkommende i et format, der holder læseren fanget fra start til slut.

Susanne Geisler

Turen går til: Hele verden

Pomponius Mela: Verdens beskrivelse. En romers syn på verden. Ny oversættelse. Gads Forlag 2025. 236 sider, 249,95 kr.

I anledning af Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelses 150 års jubilæum besluttede man at genoversætte Pomponius Melas verdensbeskrivelse og samlede en gruppe aficionados fra Societas Latina Daniæ til opgaven med at oversætte og ikke mindst kommentere. Så nu kan vi tage med romerne rundt i riget og i resten af verden og opleve dels de kendte,

dels spændende og eksotiske steder.

Mela skrev sin tekst i år 43-44 evt. Så meget ved vi, men ret meget mere om forfatteren ved vi ikke. Teksten fylder 145 sider ud af bogens 236, så der er plads til grundige indledende kapitler og ikke mindst et væld af forklarende noter, der burde gøre det nemt for begyndere at følge med.

I indledningen får vi at vide om Melas formodede arbejdsmetode og kilder, om andre geografiske studier og om hans og andres forestillinger om verdens udseende. Og der er et par tværgående afsnit om det græsk-romerske mytestof, der dukker op utallige gange i fremstillingen og om eksotiske mærkværdigheder hos planter, dyr og mennesker.

Vedr. bogens billedmateriale har man valgt bredt, dels billeder fra Melas samtid, dels og navnlig billeder fra senere tider, der skal illustrere folks opfattelse af romerne og verden gennem tiden. Bogens kortmateriale, essentielt for forståelsen, er ikke originalt og heller ikke moderne. Man har ladet en nutidig tegner bygge videre på rekonstruktioner, produceret af tidligere udgivere af Melas tekst. Formålet er nok at skabe en forestilling hos læseren af verdenskortet, som det så ud for den tids romere. Jeg er ikke helt sikker på, at det er den heldigste løsning.

Verdensbeskrivelsens rammer er en fiktiv sørejse, først langs Middelhavets kyster, senere langs kysterne af det store ocean, dvs. rundt om Europa, Asien og Afrika. Der er også beskrivelse af forhold et stykke inde i landet, men mere overfladisk. Som nævnt knytter Mela ofte an til mytestoffet og gudeverdenen og fortæller en del "gode historier" om de steder, der be-

søges, omtrent som i en gammeldags turistfører. Mela er dog en forsigtig mand, der er mange forbehold af typen "det siges, at...", "man fortæller", o.l. Løjnefaldende er det, at det sjældent bemærkes at dette eller hint område nu er en romersk provins. Skal man tro Mela, er integrationen omkring år 43-44 ikke særlig fremskreden.

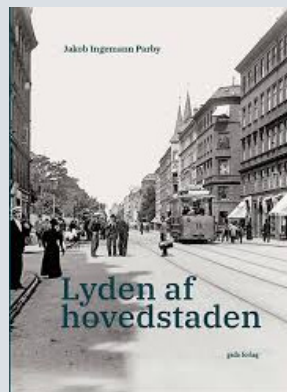
Melas tekst kaldes af udgiverne for "skrivebordsarbejde", og det virker da heller ikke som om, at Mela har bevæget sig ned blandt søfolk og købmænd for at få oplysninger. Og ofte får vi blot navnene på befolkningsgrupper.

Det kan være lidt svært at se, hvordan man kan bruge Mela i undervisningen, men måske er der mulighed for at kombinere ham med arkæologiske oplysninger f.eks. om forbindelserne med Indien. Eller, hvis man har lyst og tid til at slå sig løs, kombinere med en senere tids rejsebeskrivelser og finde historien om "hippopoder", "panotier" og "blemyer", for slet ikke at tale om de skrækelige amazoner.

Axel Moos

Lyden af hovedstaden

Jacob Ingemann Parby: Lyden af hovedstaden. Gads Forlag 2025. 320 sider (rigt illustreret), 399,95 kr.

"... en mangeartet og forvirret Summen, Raslen, Klapren, Skuren, – Maskinernes højkrøstede Babelsprog."

Dette betydende værk, som samtidig er ganske fornøjelig læsning, udspringer af forfatterens personlige fascination af forholdet mellem lyd og erindring, men tillige, for-

venteligt, af hans mangeårige engagement i byernes, især Københavns historie. Det handler om, hvordan københavnere lyttede til deres by i 'det lange 1800-tal', fra tiden omkring den franske revolution i 1789 indtil ca. 1920, til og med 1. Verdenskrig. Byen gennemgik en radikal forvandling i henseende til udstrækning og befolkningstal, og fra at være en kongelig residensstad, voldafgrænset og befæstet, udvikledes den til en demokratisk hovedstad, en metropol, med et enormt vækstpotentiale. Også måden at lytte på ændrede sig. I løbet af 1700-tallet var Københavns indbyggertal steget fra ca. 60.000 til ca. 100.000 på det samme areal. Branden i 1795 og bombardementet i 1807 skabte en by med en ændret akustik,

en større lydlig sammenblanding og interferens og et støjniveau, som ikke stemte overens med tidens herskende ideal for en borgerlig husstand. Aviserne bughede af klager, hvilket var et fælles europæisk fænomen. Fra 1798 og især indtil 1830'erne var ugebladet *Politievennen* til alle tider leveringsdygtig. Bladet var upolitisk, men klagerne genspejlede givetvis en borgerskabets nidkærhed affødt af trykkefrihedens begrænsning i 1799, men klagestrømmen rummede også et element af selvhævdelse over for gener, som var påført af personer af lavere social status. Der anføres eksempelvis gadedrenge, renovationsfolk og vægttere. Specielt iørefaldende opfattedes hollændernes og andre bønders gadeskrål og dialekt samt skovserkonernes barske sprog fremført med ru stemmepragt. Amagerkonernes stemmer blev fremhævet som de kønneste og mest harmoniske, godt nok ved at blive sat op mod 'sandmandens vræl og de fiskehandelndes skrig og skrål'. Der forekom endvidere udbrud af fremmedfjendskhed.

I 1845 var Københavns indbyggertal steget til ca. 145.000, og pladsmanglen var overvældende, klagerne over støj legio. Demarkationsterrænet blev nu frigivet, byportene blev sløjfet, og brokvartererne opstod gennem et byggeboom. Koleraepidemien i 1853 nødvendiggjorde en sanering af den indre by, og mens Københavns indbyggertal voksede til over 700.000 i 1921, faldt indbyggertallet i den indre by dramatisk. Her foregik der en citydannelse. Industrialiseringen fra 1840'erne var med sin støj, røg og varme for mange som et helvede på jord. Værst var miljøet hos kedelmagerne og i væverierne. På den ene side blev industrialismen anskuet som udtryk for udbytning og misrøgt af de ansattes nerver og helbred, mens den på den anden side blev beundret for sin mirakuløse kapacitetsforøgelse og for fabriksejernes strategiske overblik over produktion og ekspansionsmuligheder. Især middelklassens kvinder vakte bekymring, da disse regnedes for mere sensitive og særligt disponerede for at udvikle neurasteni, nervesvækkelse, der var en diagnose, som florerede i 1800-tallets sene åreger. Forskellige behandlingsmetoder udvikledes med forskellig succes. De svære tilfælde henvistes til ophold på kurstederne, som opstod omkring København, hvoriblandt det kendteste nok var Skodsborg Badesanatorium fra 1898. Påfaldende er det, at støjgenerne levnedes en så beskeden opmærksomhed i datidens fabrikslovgivning, at først arbejderbeskyttelsesloven af 1954 tog forbehold for arbejdsgiveransvaret for at beskytte medarbejderne mod skadelig påvirkning fra støj og rystelser fra maskiner. Industrialiseringen gav ikke blot anledning til nye lydoplevelser på arbejdspladsen og i nabolaget. Byudviklingen ændrede også befolkningens bevægelsesmønstre, hvilket forandrede byens lydlandskaber på tværs af bydele og rum. Nyt var det, at tusindvis af arbejdere på næsten sam-

me tid forlod arbejdspladserne og i samlet flok gik mod et af brokvartererne, hvor mange havde bosat sig, eller som et vidne erindrede "træskoklapren både tidlig morgen, når folkene gik på arbejde, og ligeså om aftenen, når de i arbejdstøj, snavsede og udasede travede hjemad" (s. 152). Fænomenet myldretid var opstået. Industrialiseringen lader sig næppe sammenfatte bedre end i fabriksfløjten lyd, måske indtil fløjten fra nytåret 1900 udfordredes som lydmarkør af klokkerne på Martin Nyrops nye rådhus, der trods nogen bekymring om potentielle støjgener hilstes velkommen af mange som et praktisk og æstetisk indslag i det moderne bymenneskes liv.

1800-tallet bød på adskillige lydteknologiske gennembrud, i fremstillingen sammenfattet som Lyttrevolutionen. Stetoskopet var tidligst og blev det primære symbol på lægernes objektivitet og professionalisme. Siden fulgte telegraf og telefon, der nedbrød afstande, derpå mikrofonen, fonografen og grammofonen, som muliggjorde at genskabe og genoplive lyden forskudt i tid og rum. Lyd blev et transportabelt objekt, hvilket ikke mindst musiklivet sidenhen skulle drage nytte af. Musiklivet var fra 1843 nært forbundet til Tivoli, hvor H.C. Lumbye udfoldede sig som fast dirigent og komponist frem til sin død i 1874. I sine mest produktive år var han mester for 25 kompositioner som ofte var arrangeret i et hæsblæsende tempo isprængt overraskende lydeffekter, et udtryk for hans evne til at indfange og fortolke byens lyde – i Tivoli-æraens begyndelse ofte i konkurrence med gadestøjen fra Vesterbrogade.

I eftertiden skulle guldalderbyens ubehag ved gadehandelens skrål forandre sig til dyrkelse af en elskelig tone fra fortiden, ret som, endnu senere, nostalgien vakte ved lyden fra en hestevogn som reaktion på bl.a. cyklens opkomst hen over århundredskiftet som massetransportmiddel, etableringen af et eldrevet, og støjende, sporvejsnet fra 1897 og så motoriseringen. I 1910 husede metropolen 609 biler. Ti år senere var der 3.302 personbiler, 2.072 lastvogne, næsten 2.500 motorcykler samt læssevis af arbejdsvogne. Parby konkluderer, at gadeskrålet for én borger var et helt centralt værktøj til at udøve sit erhverv, men for en anden var det den største og mest enerverende plage. Det samme gjaldt fabriksfløjten, sporvognsklokken og piskesmældet. Undersøgelserne af lyd og støj i fortidens bysamfund giver ikke kun indblik i fortidens lydlandskaber, men åbner også for nye forståelser af de definitioner og fortolkninger, vi tilskriver den lyd og støj, der omgiver os i dag. Vi er, ligesom borgerne i guldalderbyen og den moderne metropol omkring år 1900, atter i gang med at kortlægge de fysiske og psykiske virkninger af for stor støjeksponering og definere, hvilken plads lyd og støj skal have i fremtidens København.

De omkring 125 illustrationer er relevante og indpasset i fremstillingen. Guldalderens elite fra og med Eckersberg kaster glans over København, og sammen med mange andre fremtrædende såvel som mindre kendte bidragsydere, f.eks. H.G.F. Holm, Fattig-Holm kaldet, med sine i samtiden populære akvareller og kolorerede stik, belyser de hovedstadens topografi og befolkningens vilkår med et varieret billedmateriale i 1800-tallets godt og vel første halvdel. Billeddokumentationen fra det København, som efterhånden forsvandt gennem århundredets yngre del og i begyndelsen af 1900-tallet, domineres af fotografiet, som udgør ikke langt fra halvdelen af samtlige illustrationer. Fotografierne, af hvilke det ældste synes at være fra 1867, erindrings med sine diffuse konturer af mennesker i bevægelse læseren om datidens behov for lange eksponeringer. Et stort antal af illustrationerne bringes i helsides eller endnu større formater. De øvrige er i mindre formater, men er alle af god størrelse, og reproduktionen er generelt upåklagelig. Værket afrundes, efter noteapparatet, af en uddybning af dets baggrunde, lydens og lytningen historie som forskningsfelt og de hermed beslægtede og forbundne forskningsfelter, her særlig følelses- og sansehistorie, samt en redegørelse for det tilvejebragte kildemateriale. Derpå følger en oversigt over utrykte såvel som trykte kilder, en litteraturliste, som omfatter ca. 290 enheder, et personregister, en liste over illustrationernes proveniens og en 'Tak'.

Jakob Ingemann Parby (f. 1973) er ph.d. i historie, seniorforsker og forfatter. Han er museumsinspektør ved Københavns Museum og stod bag forsknings- og formidlingsprojektet Lyden af Hovedstaden (2019-25) og sidenhen (2024-26) for projektet The Everyday Life of Urban Monuments.

Ole Halding

Pragtværk om Frederiksværk – en imponerende god historiebog

Frank Allan Rasmussen: Kongens og arbejdernes by. Industriens vugge i Frederiksværk. 2025, 416 sider, 400 kr.

En meget velskrevet og overdådigt flot illustreret bog. Så kort kan det siges!

I denne bog beskrives, hvorledes den industrielle udvikling formede sig for Frederiksværk siden 1700-tallet. Det begyndte med, at bønderne i Nord-

sjælland klagede til kongen over sandflugten og oversvømmelserne fra Arresø. Efter en del tilløb besluttede kongen, at der skulle udgraves en kanal fra søen til Roskilde Fjord. Da kanalen var gravet, havde man en god kilde til vandkraft, for højdeforskellen var fire meter. I midten af 1700-tallet blev den første mølle anlagt. Siden fulgte den ene industriproduktion efter den anden på dette sted, og i dag har vi et topmoderne stålværk i byen.

Forfatteren til denne fine bog er den tidligere leder af Industrimuseet Frederiks Værk, Frank Allan Rasmussen (født 1951), og han har gravet dybt i arkiverne og fundet et væld af kilder til denne spændende historie. Han er samtidig ekspert på området og en dygtig formidler, der skriver i et letforståeligt sprog, så man bliver både inspireret og oplyst af at læse om, hvorledes dette industrieventyr udviklede sig over knap 300 år.

Hovedvægten i fremstillingen ligger på de første hundrede år i 1700- og 1800-tallet, og centralt i fremstillingen står Johan Frederik Classen (1725-1792). Han blev født i Christiania (Oslo) og studerede teologi i København, men valgte en anden levevej end præstegerningen. Han havde vist sig dygtig i den kongelige administration og forskellige industrielle aktiviteter, og i 1756 blev han leder af et helt nyetableret værk ved kanalen, der kom til at fremstille kanoner, og hvor der også blev anlagt et krudtværk. Inspirationen kom fra Norge, England (Birmingham) og andre europæiske lande, og det blev et af de første industrielle projekter i Danmark. Projektet var finansieret af kongen (staten) og fik – efter kongen – navnet Friderichs Werk.

Det var ikke kun produktion af våben og krudt, der optog C.F. Classen. Han havde også blik for at skabe ordentlige forhold for de ansatte. Om det så var mestre eller svende, hvoraf flere var tilkaldt fra udlandet, eller bønderne fra området, der nu skulle fylde rollerne ud som arbejdere i produktionshaller og værksteder.

I sin fremstilling af udviklingen tegner forfatteren et levende billede af det danske samfund i 1700-tallet, der var baggrunden for den militære produktion i Frederiksværk. Man hører om, hvorledes det enevældige samfund i 1700-tallet var et gennemmilitariseret samfund, og Danmark var med sin flåde en vigtig spiller på den europæiske scene. I et kapitel fortælles om den flådekrig, som Danmark førte i Middelhavet mod de såkaldte Barbaresk-stater (det nuværende Algeriet og Tunesien), der med kapringer af danske skibe skabte store problemer for den danske handel. Et andet kapitel fortæller om den kæmpe eksplosion i et krudttårn i København, der lagde en stor del af Nyboder øde, ligesom vi læser om Slaget på Rheden og Københavns bombardement – begge begivenheder fik stor betydning for produktionen i Frederiksværk.

I 1800-tallet fortsætter udviklingen af den industrielle produktion i Frederiksværk nu uden C.F. Classen som den afgørende drivkraft, og Anker Heegaard (1815-1893) bliver i 1800-tallet en fremragende leder, der ændrer produktionen til 'gryder, pottes og pander'.

Om Classen og Heegaard skriver Frank Allan Rasmussen:

"Classen huskes som den der grundlagde værket og udviklede det til en by og landets førende militære industrikompleks, mens Heegaard vil blive husket som den moderne industrimand, der under fri konkurrence og uden statens støtte førte virksomheden frem til en nøglestilling i Danmarks industrialisering." (s. 360)

Fremstillingen er opdelt i små overskuelige kapitler, og man får gennem hele bogen et levende indtryk af det danske samfunds udvikling fra 1700-tallet og til slutningen af 1900-tallet. Bogen er (naturligvis) forsynet med lister over kilder, litteratur, noter, ordforklaringer samt person- og stedregister.

Som tidligere nævnt er bogen overdådigt illustreret med stik, planer, malerier og fotografier. Illustrationerne er typisk i stort format på en hel side, og enkelte dækker hele to sider. Det gælder også det berømte billede af de trætte soldater, der trækker kanonen – sandsynligvis fremstillet på Frederiks Værk – tilbage fra Dannevirke i den kolde nat i 1864.

Bogen slutter med et kort opsummerende kapitel, der afslutter og indrammer denne fascinerende historie om et dansk industri-eventyr.

PS. Bogens titel 'Kongens og arbejderne by' er helt hen i vejret, for Frederiksværk var ingen af delene. Til gengæld passer undertitlen meget bedre: 'Industriens vugge i Frederiksværk'.

Ulrik Grubb

Danmarks eneste storbyamfund – minutløst gennemlyst og nyfortolket

Henning Bro: *Hovedstadsmetropolen – den danske byregion. Regionale rammebetingelser for det danske hovedstadsområdes funktion som en byregion i perioden 1850-1990. Bd. 1-3. Frydenlund Academic 2023. 1750 s. illustreret. 999,95 kr.*

Analysen er siden suppleret med Henning Bro: "Et udpræget hastværksarbejde". Omkring Hovedstadsrådets nedlæggelse 1989. *Historisk Tidsskrift* 124:1 (2024) s 99-130. "Planøkonomi i mælkehandelen". Den storkøbenhavnsske mælkeordning, 1939-1971. *Arbejderhistorie* nr 1-2, 2024 s 120-149. "Hovedstadsområde eller hoved-

stadsregion? Københavnsområdet udvikling som en byregion ca. 1850-2020. *Historisk Tidsskrift* 125:1 (2025) s 147-171. "Og dermed ligestillede" Hovedstadslønarbejderklassen i det 20. århundredets første halvdel. *Arbejderhistorie* nr 1, 2025 s 38-63.

Henning Bro er en flittig historiker og arkivar. Mange antologier og tidsskriftsartikler kommer fra hans hånd og har bidraget til, at vi i dag kan forstå den storbyudvikling i hovedstadsområdet, som er unik for Danmark. Højdepunktet i hans mangeårige arbejde som stadsarkivar på Frederiksberg og siden som seniorforsker er dette mastodontværk.

Men fortvivl ikke over for omfanget og de mange sider, de mange teoretiske afsnit, de mange detaljer og gentagelser med de mange lokale oplysninger. Både historikere, geografer og samfundsfagsundervisere har her fået en håndbog og oversigt, der giver lokalkendskab til hele området og dets kompleksitet med fortolkninger om de mange dele af den storkøbenhavnsske bystruktur. Og samtidig er det et forsvar for et opgør med en nyliberalistisk og markedsstyret byudvikling.

Oversigt til hele perioden 1850-1990

Som historiker kan du roligt begynde med oversigten i Bind 3's Del V (Hovedkonklusion), der på bare 50 sider samler værkets mange udviklingsanalyser af hovedstadsregionen op, og sætter dem i sammenhæng med andre europæiske storbyregioner. Det centrale forhold, som undersøges og besvares, er hvordan "storbyen" (København) tilvejebringes de rammebe-

tingelser, som sikrer, – eller som hindrer, en rationel samfunds- og storbyudvikling. Selve udviklingen belyses gennem analyser af et omfattende materiale i 4 faser: 1850-1918, 1918-1948 (Bd.1), 1948-1973 og 1974-1990 (Bd.2). Det er disse grundige fasebeskrivelser, som direkte bringer læseren ind i den komplicerede københavnske udviklingsproces, og som kan læses uafhængigt af hinanden.

Staten som aktør spiller i Danmark en væsentlig rolle for det københavnske storbysamfunds udvikling. Staten er også med til at skabe den ulighed og de sociale forskelle, som opstår regionalt. De statsformer, der indgår som forklaringsramme i fremstillingen, er natvægterstaten (1850-1900), socialhjælperstaten (1900-1920), den tidlige velfærdsstat (1920-1950) og den universalistiske velfærdsstat (1950-90), hvorefter konkurrencestaten med Hovedstadsrådets opløsning i 1988 tager over. I hele perioden er staten (Regeringen og Rigsdagens udvalg) imod en centralisering af magt og storbyareal til Københavns kommune. Politisk er man i hele perioden uden for København nervøs for den københavnske storebror og dens mulige dominans økonomisk og politisk. Derfor opretholdes allerede fra 1858 et selvstændigt Frederiksberg, og da staten endelig tillader indlemmelsen i Københavns kommune af nærområderne i Vigerslev, Valby, Vanløse, Utterslev, Brønshøj, Husum og Sundbyerne omkring århundredskiftet, fastholdes opdelingen, hvor nye forstadsområder fremover stadig forbliver selvstændige kommuner.

De besluttende aktører i området er i hele perioden først og fremmest monopolkommunen København, der sammen med, men også i konflikt med Frederiksberg og Gentofte, udvikler de mange løsninger, der sikrer produktionsforholdene og arbejdskraftens levevilkår i perioden frem til 2. verdenskrig. Indtil 1940'erne prøver bystyret i København til stadighed at få udvidet sit område, så man kan regulere og finansiere hele den regionale byudvikling. Men både statsmagten og de mange nye forstads- og omegnskommuner og de tre amter hindrer nye sammenlægninger, det sker på trods af Hovedstadskommissionens mange regionsrettede forslag, der udarbejdes fra 1938-1948 og som endelig afvises i 1951.

Hurtigt får andre omegnskommuner med forstæder (som Gladsaxe, Herlev, Rødovre, Hvidovre, Glostrup og Ballerup) indflydelse og betydning i den voldsomme vækstproces efter 1950. Det gør byudviklingsprocesserne i hele området meget komplicerede. Kommunerne og amterne konkurrerer med hinanden om statslig støtte til vejanlæg, havne, jernbaner, sygehuse og gymnasier. Samtidig opstår mellemkommunale samarbejdsaftaler om el, gas, vand, kloak, sporveje, sygehuse og meget andet, men det hindrer ikke sto-

re regionale uligheder. Udover København – Frederiksberg (der hurtigt dækkede vandforsyning og lokal persontransport med sporveje) er det især Gentofte, der spiller en central rolle med regional el- og gasproduktion frem til 1950.

Først med kommunalreformen i 1970 fastlægger staten fælles rammer for storbyudviklingen. Forinden har staten gennemført en særlovgivning om byudvikling af hele Køge Bugt-området med baggrund i de mange planovervejelser, som kom frem i den Fingerplan fra 1948, som en række byplanlæggere udarbejdede i statsligt regi. Ligesom staten anlagde motorveje og sikrede rekreative områder gennem lovgivning. Med oprettelsen af Hovedstadsrådet (1974-88) kunne de mange uløste regionale opgaver som trafik og sygehuse, og en egentlig regional planlægning gennemføres. Men det varede kun kort. Efter opløsningen af Hovedstadsrådet i 1988 er regionen stadig uden et egentligt regionalt beslutningsorgan og med kommuner (og amter til 2008), der hver følger sine egne interesser. Staten står stadig for (motor)veje og S-baner og regionale forbindelser, for centralforvaltning og statslige institutioner, og i dag er der ingen overordnet planmyndighed ud over staten til at regulere de mange kommuner.

Det er hele dette komplicerede spil og deres konsekvenser fremstillingen behandler, og det vises, hvordan de forskellige kvarterer og byområder er blevet præget af den tids forhold, de er blevet til under. Samtidig gennemgår Henning Bro de mange forhold, som fungerer dårligt eller som ikke finder sin løsning. Enten fordi de politiske aktører ikke kan, eller fordi markedet ikke af sig selv kan løse problemerne.

Bind 1: Indledning (teori og metode) og perioderne 1850-1918 og 1918-1948

Værkets Bd 1 har et indledende afsnit, der omhandler problemstillingen, fremlægger det videnskabs-teoretiske grundlag, de forskellige statsformer og diskuterer bymodeller til anvendelse på storbyers udvikling, – afsnit som alle er mere teoretisk orienteret. Et kort afsnit om kilder og metode afslutter denne indledningsdel.

Størstedelen af Bind 1 dækker perioderne 1850-1918 og 1918-48 i storbysamfundets udvikling. Den liberalistiske periode efter enevældens fald med dannelsen af industribyen og det nationale administrations- og forretningscenter med den omfattende bebyggelse på broerne og Frederiksberg beskrives i detaljer. Hertil kommer de mange institutionsbyggerier, der skyldes de begyndende velfærdsorienterede reformer af skolesystemet, sygehuse og boligforholdene især efter 1900. Fremstillingen lægger vægt på udviklingen i hovedstadens to kommuner København og

Frederiksberg, men inddrager også udviklingen i de nye forstæder: Gentofte og de andre forstæder syd for (Sundbyerne) og vest for (Brønshøj, Valby) hovedstaden.

Omkring århundredskiftet er Frederiksberg kommune landets næststørste bysamfund, udbygget med store industriområder, arbejder- og overklassekvarterer, men også med sygehusvæsen og sociale ordninger på niveau med København kommune. Med Københavns kommunes udvidelser 1901-02 bliver Frederiksberg helt omgivet af København og får en købstadslignende ordning, så kommunen samtidig endelig udtræder af Københavns amt (1900).

Det er hele dette område, der allerede fra 1850'erne bliver kendt som "hovedstaden". Det interessante og nye i fremstillingen er beskrivelsen af den vigtige rolle, som Frederiksberg har i den nye storby. Men det er staten og Københavns kommune, der i denne periode er de vigtigste aktører, der sikrer de regionale sammenhænge – det drejer sig om landeveje, gadeforløb, jernbaner, havneanlæg, kloakering, vand- og gasforsyning og lokal transport (sporveje).

"Kommunaliseringen" af de mange markedsstyrede ordninger, der opstod med liberalisering og væksten efter 1860, kommer især til efter århundredskiftet, hvor monopolbyen Københavns kommune er den vigtigste aktør i mange sammenhænge. På samme måde organiseres sygehusvæsenet og sundhedsforholdene gennem kommunale ordninger, men med stor støtte fra staten og inddragelse af sygekasserne. Det lokale arbejdsmarked støttes med nye videregående uddannelser (Universitetet og Danmarks Tekniske Højskole, Landbohøjskolen), med forbedrede folke- og realskoler og med fagskoler knyttet til de mange lærlingeuddannelser. En central rolle i væksten af industri og handel får Københavns havn, der udvides med Frihavnen og Sydhavnen og de mange jernbaneanlæg knyttet til havnen og godsbanegårdene. Der er her tale om et samspil mellem Københavns kommune og staten.

Bind 2: Storbyvækst 1948-1990

Frem til 1950 er det stadig Københavns kommune, der tilvejebringer de mange regionale løsninger støttet af Frederiksberg og Gentofte. Omkring 1950 er det klart at storbyvæksten kræver større regulering end metropolkommunen København kan klare. Diskussionerne om de mange vækstmuligheder og skævheden mellem de nordlige forstæder, Vestegnen og Køge Bugt-området gennemgås grundigt. Industrialiseringen af de nye forstæder mod vest og syd udhuler og fjerner de gamle industriområder i de centrale byområder, der dermed får nye funktioner. Det er velfærdsstatens krav, der er med til at sikre, at

storbyvæksten får et nyt præg med rekreative områder, åbne boligbebyggelser, store parcelhuskvarterer og nye erhvervsområder. Den statslige indsats (motorveje, S-baner) kommer dog sent i gang og selve bolig- og industriområderne anlægges ofte inden de forskellige transportveje anlægges. Hovedplanen for udviklingen er dog stadig den oprindelige Fingerplan med fornyelser af statslige indgreb (Køge Bugt-loven, S-togslinjer mod Hillerød, Frederikssund og Køge), men især den uregulerede vækst mod nord i de natur-skønne områder brød planens oprindelige logik. Nu kommer der nye problemfelter til udover den tidlige industrialiserings-, affaldproblemerne øges, energi- og fjernvarmesystemerne udvides kraftigt, og miljøproblemerne med luft, støj og vandforurening vokser. Men også den kulturelle sektor begynder at spille en regional rolle. Amterne og de to hovedstadskommuner organiserer kultur- og idrætsstøtte i større omfang.

Først med den ny kommunal- og amtsreform fra 1970 bliver hele Hovedstadsregionen underlagt et fælles politisk styre gennem Hovedstadsrådet. Men stadig med 5 magtfulde råd med planbeføjelser (de tre amter: Københavns Amt, Frederiksborg Amt og Roskilde Amt og de to kommuner København og Frederiksberg med både amtslig og kommunal myndighed). Men det er også i denne periode efter 1970, at væksten i hele området er ved at gå i stå og en krisetilstand opstår for især det centrale København. Der kommer nu regionalplaner, der søger at sikre vækst i syd og mod vest og at begrænse den uregulerede vækst i Nordsjælland. Både sygehusvæsenet, gymnasiebyggeriet og organiseringen af den kollektive trafik under en myndighed er vigtige forhold, som organiseres i den korte periode indtil 1990, hvor Hovedstadsrådet er nedlagt. Krisen i slutningen af 1980'erne får den borgerlige regering til at fjerne Hovedstadsrådet og alene bevare en delvis fælles organisering af den kollektive trafik. Resten overlades til de 5 hovedstadsamtskommuner og med strukturreformen i 2008 er det hele sygehusområdet, der overgår til de nye regioner. Her splittes storbyområdet op i to (Region Hovedstaden og Region Sjælland). Først i 2024 samles hele Sjælland (med Bornholm) i en sygehusregion.

Perioden efter 1990 er kun behandlet i korte kommentarer og i en enkelt kritisk oversigt i Bd. 2 s. 719-744 og med forsøg på at diskutere forskellige befolkningsfremskrivningers konsekvenser for hovedstadsregionen. I denne sammenhæng inddrages udviklingen øst for Øresund, hvor Skåne-regionen med ca. 1 mill. Indbyggere har fået fælles politisk ledelse i modsætning til den anden side af Øresund. Det er atter en planløs og regional opsplittet byudvikling, der ifølge Henning Bro karakteriserer perioden efter 1990. Centralt står de mange nye aktører – de offentlige selskaber (oftest ejet af Københavns kommune og Staten) der anlæg-

ger metro, nye bydele i havneområdet og udvikler de gamle industriområder uden om de tidligere aftalte regionsplaner med tillæg. Både S-banenettet, Metro og den nye letbane er nu holdt helt udenfor den fælles Movia-trafik organisation.

Bind 3: Oversigt og mange fortællinger

Bind 3 indeholder som nævnt den samlede oversigt og konklusion om den københavnske storbyudvikling. Men hertil kommer en omfattende litteraturoversigt, en række ekstra byudviklingsfortællinger om den tidlige historiske københavnske udvikling og om andre europæiske storbyregioners styreform, om bebyggelseslovgivningen i hele perioden, om den kollektive trafik forhold (S-banelinjer, lokalbusser, sporveje, om drosje- og hyrevognsordningerne), om de mange vej- og motorveje. Der er statistik til hovedstadsregionens sociale og befolkningsmæssige forhold og forskelle mellem de mange forstæder.

Kritik: læselighed-fokus-gentagelser-hvordan finder man frem til noget?

Næsten alt er beskrevet – men det sker gennem mange gentagelser, fordi projektet med de mange formulerede funktionelle rammebetingelser alligevel forhindrer sammenhæng og oversigtslæselige forklaringer. Derfor er det vigtigt at indlede læsningen med Bd. 3's Del V 'Hovedkonklusion'. Derefter kan man i de mange kapiteloverskrifter og tilføjede artikler (Appendix I-XIV) søge at finde frem til de forhold, som man selv især er interesseret i. Med et trebindsværk på over 1700 sider med både et omfattende noteapparat og mange illustrationer, tabeller og kort er det virkelig vanskeligt at finde frem til forhold, man ønsker analyse eller forklaring om. Der mangler virkelig et omfattende steds-, tema- og navneregister. Hertil kommer, at de mange kort og billeder er trykt i et presset format, der vanskeliggør læsning og fortolkning. Jeg har måttet bruge den digitale udgave til at forstørre mange kort og billeder – det hjælper! Der er mange trykfejl og derfor forståelsesfejl i teksten, der mangler en grundig korrekturlæsning, men med lidt faglig viden og gæt kan det klares.

Det er klart at Henning Bro har en opfattelse af, at et storbysamfund har behov for fælles regulering og er kritisk overfor de mange uligheder, der opstår i en markedsstyret samfundsudvikling. Men der mangler netop langt flere konkrete aktøranalyser i fremstillingen. Bros udgangspunkt er til stadighed de offentlige aktører: staten, kommunerne, amterne, regionerne og især de centrale kommuner København, Frederiksberg og Gentofte. Det er kildematerialet herfra (de mange planer, byrådsbeslutninger og overvejelser), der gennemanalyseres, og hvor markedssvigtet påvi-

ses i mange sammenhænge. Men der mangler ofte de mange organisationers (fagbevægelsen, de mange foreninger) og især de private firmaers og kapital-sammenslutningers påvirkning og pression. Hvor de første byvækstfaser netop er markedsdrevet, og aktørerne er her ofte private selskaber, der tilbyder el, gas og persontransport, så er de senere faser præget af offentlig produktion. Men bag de mange kommunale tiltag er der, som Tim Knudsen viser i sin lille bog "Storbyen støbes" (1988), en række kapitalinteresser og i hovedstaden et behændigt embedsmandsstyre.

Især med den kommunale "fritstilling" efter 1990 er dette store økonomiske puslespil omkring udviklingen af havneområderne, udviklingen af nye boligområder og metrolinjerne blevet et åbent område for store kapitalgruppers indflydelse. Men både under industrialiseringsperioden før 1920, i 1950'erne til 1970 spillede store kapitalgrupper også en vigtig rolle i udbygningen af storbysamfundet både med boliger og erhvervsområder. Nogle af de gode historier er ikke med i Henning Bros fremstilling fx den rolle Cheminova spiller i Gladsaxe og Måløv – og som betyder meget for senere regionale miljøindgreb.

Det er et omfattende arbejde, Henning Bro har gang i. Der manglede netop, som han redegør for i teksten, sammenhængende analyser af det københavnske storbysamfund, og hans mange bidrag hjælper en tålmodig læser på vej. Det er ikke til skade for forståelsen og forklaringerne, at det er den tidligere stadsarkivar på Frederiksberg, der analyserer. Frederiksberg spiller en stor rolle i industrialiseringen, og arkivet på Frederiksberg har samlet det meste offentlige betækningsmateriale fra de mange års storbyudvikling.

Værket vil blive anvendt til dokumentation og fortolkning i hele Hovedstadsområdet og er sammen med de tre store artikelsamlinger fra Hovedstadsområdets Lokalhistoriske Arkiver (Hovedstadsmetropolen efter 1945 (2011), Den grønne Metropol (2016), Urbane kredsløb. Nedslag i Hovedstadsmetropolens forsyningshistorie (2024)) et solidt bidrag til forståelsen af Københavnsområdet og dets befolknings udvikling siden 1850.

Henrik Adrian

Reddet på åbent hav

Jesper Clemmensen og Ole Sønnichsen: *Reddet på åbent hav. En dansk heltedåd i Vietnamkrigens sidste timer.* Lindhardt og Ringhof 2025. 304 sider, 299,95 kr.

Bogen "REDDET på åbent hav. En dansk heltedåd i Vietnamkrigens sidste timer" handler om desperate menneskers desperate kamp i en umulig situation. En af hovedpersonerne i fortællingen er den erfarne kaptajn Luy Ngoc Pham, der i Vietnam-krigens sidste timer forsøgte at finde en vej ud af Vietnam. Det hedder således i ka-

pitel et: "Luy Ngoc Pham var i vildrede. Hvilke flugtveje var der egentlig tilbage?" For Luy Ngoc Pham, hans kone og deres fire børn blev udvejen skibet Truong Xuan. Skibet var ejet af rederiet Vishipco Line, som han arbejdede for. Da skibet stævnede ud af havnen i Hanoi havde det ikke mindre end 3.628 mennesker ombord. Mennesker der som Luy Ngoc Pham var på flugt fra den kommunistiske magtovertagelse over et samlet Vietnam. En anden af hovedpersonerne er den 42-årige litteraturprofessor, dagbladssejer og gløden- de antikommunist Nham van Dang. Som forfatterne malende formulerer det: "Nham van Dang lagde ikke skjul på sine holdninger. Han var antikommunist om en hals og hadede alt, hvad styret i Hanoi stod for. Folk skulle bare kigge til Sovjetunionen og se, hvad typer som Lenin og Stalin havde gjort i kommunismens navn". En af bogens forcer er, at forfatterne laver fine portrætter af deres hovedpersoner. Vi bliver ført ind i, hvordan hovedpersonerne tænker, og hvad der har formet deres syn på livet i Vietnam.

En anden force ved bogen er, at forfatterne i et letforståeligt sprog gør rede for Vietnam-krigens start og udvikling. Fra den franske- over den amerikanske periode til det totale amerikanske sammenbrud i 1975.

I bogens hoveddel – nemlig kapitlerne 1-21 – følger forfatterne skiftevis udviklingen i Saigon og hovedpersonernes færden fra den 29. april 1975 til redningen og livet ombord på Maersk Line skibet Clara Mærk, hvor kaptajn Anton Olsen den 2. maj kom til at stå overfor sit livs dilemma. Klokkeren 7.18 modtog telegrafisten på Clara Mærsk, Martin Holroyd, et SOS fra et for dem totalt ukendt skib, Truong Xuan, der fortalte, at det vietnamesiske skib var i havsnød på grund af, at dets motor var brudt sammen. Ligeledes kunne telegrafisten læse i beskeden, at det vietnamesiske skib

havde over 3.000 sultne og tørstige flygtninge om bord. Beskeden gik straks videre til kaptajn Anton Olsen. Og syv minutter efter, at nødmeldingen var tikket ind, gav kaptajn Anton Olsen ordre til at sejle mod det vietnamesiske skibs position. Som forfatterne skriver: "At komme skibbrudne til undsætning er sømandens fineste pligt. Den uskrevne regel er mejslet så eftertrykkeligt fast i kaptajn Olsens sjæl". Allerede efter cirka fem timer kunne de skibbrudne på Truong Xuan se det danske skib, og de kunne begynde at håbe på, at de rent faktisk ville blive reddet. Herefter følger en fin beskrivelse af den farefulde redningsaktion, hvor 3.628 mænd, kvinder og børn skulle flyttes fra det synkende skib til Clara Mærsk. Beskrivelsen af redningsaktionen bygger på en række interviews med såvel vietnamesiske flygtninge som besætningsmedlemmer fra det danske skib.

Selv om de 3.628 mænd, kvinder og børn nu var i sikkerhed på Clara Mærsk, sluttede deres trængsler ikke. Hvordan skulle de klare sig på et skib, der under almindelige forhold maksimalt kunne rumme under halvdelen? Hvordan skulle de få mad og vand? Hvordan skulle man sikre sig, at der ikke var agenter fra det kommunistiske styre ombord? ... Men først og fremmest: hvem ville modtage de mange flygtninge? Skulle de alle til Danmark, eller ville verdenssamfundet stå sammen om at løse opgaven? Læs bogen og få svar på spørgsmålene.

De to forfattere, Jesper Clemmensen og Ole Sønnichsen, har lavet en særdeles velskrevet bog om et vigtigt hjørne af dansk søfartshistorie.

Som undervisningsbog i den gymnasiale sektor er den dog ikke umiddelbart velegnet i den daglige undervisning. Dog kan enkelte kapitler sammen med DR-dokumentaren "Flugten over havet – Vietnamkrigens danske redningsaktion" (byggende meget slavisk på bogen) bruges til at illustrere arbejdet med såvel et emne om Vietnam-krigen som et emne om flygtningeproblematikken. Ligeledes kan den fint anbefales til elever, der ønsker at skrive større opgaver om de vietnamesiske bådflygtninge. Bogen bør derfor som mindstemål anskaffes til skolernes biblioteker.

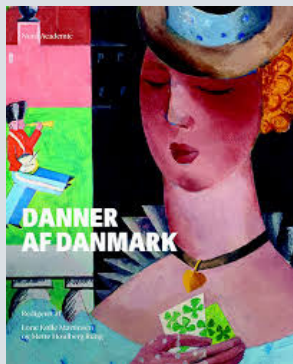
Bogen "REDDET på åbent hav. En dansk heltedåd i Vietnamkrigens sidste timer" er totalt blottet for noter, idet det efter forfatterens mening "forstyrrer fortællingen og sænker tempoet i dramaet". Jeg er ikke enig, men det er jo forfatterens valg. Litteraturlisten samt afsnittet "Sådan har vi gjort" giver dog læserne et godt indblik i, hvorledes de to forfattere har arbejdet metodisk: hvilke personer de har interviewet, hvilke arkiver de har været i, hvilken litteratur de har anvendt med mere. Heri kan man blandt andet læse, at de har brugt Luy Ngoc Phams erindringer "TRU-

ONG XUAN'S LAST VOYAGE", der ligger frit tilgængeligt på nettet, se <https://damtrungphan.wordpress.com/2012/04/24/truong-xuans-last-voyage/>. Erindringerne er særdeles læseværdige.

Jens-Peter Fage Madsen

Danner af Danmark

Lone Kølle Martinsen og Mette Houlberg Rung (red.): *Danner af Danmark*. Nord Academic Forlag 2025. 368 sider (rigt illustreret), 349,95 kr.

"... ikke, at hun gjorde noget forkert. Hun var ganske enkelt forkert"

Dette værks redaktører (begge f. 1974) er ph.d. henholdsvis i historie og i kunsthistorie og museologi og er ansat ved Nationalhistorisk Museum Frederiksborg Slot, førstnævnte som forsknings-

chef, sidstnævnte som samlings- og udstillingschef. Værket er, sammen med særudstillingen *Danner af Danmark* på Frederiksborg, resultatet af et forskningsprojekt, som udsprang af *Kvinder, politik og magt*, et seminar i 2021 på Aarhus Universitet. Femten forskere og en kunstner anskuer lensgrevinde i tolv kapitler, som har hvert sit perspektiv. Første kapitel fungerer som prolog, det sidste kapitel som epilog. I epilogen uddyber billedhuggeren Kirsten Justesen (f. 1943) sine tanker og bevæggrunde bag udformningen af den konceptuelle bronzeskulptur, monumentet for *Danner*, som i dag er opstillet ved et københavnsk gadekryds og bevidner hendes Askepot-fortælling, heftigt trafikombrust med ryggen mod Sankt Jørgens Sø. I prologen fremhæver dr.phil. Bo Lidegaard, at Louise Christine, en frugt af forbindelsen mellem en tjenestepige og herren i huset, hvor hun tjente, ikke var født til noget stort. I april 1815 stod der ikke skrevet på Fødselsstiftelsens attest, at hun skulle blive sin tids mest magtfulde, rigeste og mest forhadte kvinde. Elleve år gammel blev hun optaget på balletskolen under August Bournonville. På holdet var to kommende berømtheder, Johanne Louise Heiberg og Hans Christian Andersen. Endnu før sit femtende år mødte hun prins Frederik, fra 1839 kronprins Frederik, og dennes ven og fortrolige, Carl Berling, og knyttedes til dem begge i en ménage à trois, som skulle forme resten af deres liv. I 1835 blev hun ansat på Det Kongelige Teater som figurantinde, men opgav karrieren i 1842, efter at hun året forinden havde født Berling en søn. Hun arbejdede herefter hårdt og målrettet på at kvalificere sig ved som modehandler i *Vimmelskaftet*, entreprenant,

nyskabende inden for butiksdrift og markedsføring, at hæve sig til den højere middelstand. Hun forstod at udnytte sit netværk, fuldstændig som samtidens erhvervsmand gjorde det, men det var ikke nok. Hendes person var barrieren, som hendes karriere stødte mod. Forretningen, der var tabsgivende, lukkede hun og Berling ned i 1847 efter en brand.

Kronprins Frederik, som allerede i 1840-41 havde erklæret Louise Christine sin troskab og kærlighed, var modvilligt blevet trukket gennem endnu et fornuftsægteskab for tilbørligt at sikre arvefølgen i den oldenborgske slægt. Et første med Frederik 6.'s yngste datter var endt med separation i 1834, og det seneste med en prinsesse af Mecklenburg-Strelitz randt ud i 1844. Da det i løbet af 1846 blev Louise Christine endegyldigt klart, at Berling ikke formåede at sætte sig op imod sin familie og ægte hende, var hendes liv de næste sytten år koncentreret om at blive kronprinsens, fra 1848 kong Frederik 7.'s, hustru og at blive anerkendt som sådan. Hun var sig bevidst om sin sjældne evne til at berolige den opfarende og drikfældige tronarving og bringe det bedste op i den snart 40-årige mand, der, som Lidegaard formulerer sig i bred konsensus med de øvrige bidragydere, ud fra enhver betragtning var uskikket til det høje hverv, der ventede ham.

Efter enevældens ophør var Frederik 7.'s primære politiske interesser hensynet til Slesvig, anerkendelse af baronesse *Danner*, hvilket hun ophøjedes til i 1849 samtidig med, at hun blev gjort til hans universalarving, og Junigrundloven. Sin indflydelse på ham brugte *Danner* til at holde ham fast på Junigrundloven, og hun forhindrede, at hans tilbagevendende trusler om at abdicere blev realiseret. 7. august 1850 gennemtvang kongen ægteskabet med hende. Hun fik rang af lensgrevinde, men anerkendelsen af hende udeblev. Spændet mellem hendes baggrund og funktionen som kongens ægtefælle, selv til venstre hånd, var uantagelig for samfundseliten i midten af 1800-tallet. Ja, uantagelig for vide grupperinger i hele befolkningen. Desuagtet, i hendes dagbog fra 1853-54 tegner der sig, selv betragtet gennem kildekritikkens filtre, konturen af en selvbevidst kvinde, 'der havde mødt skæbnen og gjort den til sin'. Parret var unægteligt isoleret. En repræsentant for disciplinen følelshistorie, en historiografisk retning af nyere dato, har konkluderet, at *Danner* og Frederik 7. var tilbøjelige til at støtte dem politisk, de anså for venner, hvilket næppe kan betegnes som sælsomt. Det kom bl.a. til udtryk i en kortvarig alliance med Bondevennerne, hvilket gjorde Helstaten til en lige så fasttømret del af lensgrevindens og kongens virke som Junigrundloven. Deres indsats for den politiske skandinavisme er et andet eksempel. I Sverige havde man erkendt *Danners* store indflydelse på kongen, og fra 1856 virkede

Bernadotterne målrettet for at vinde hendes støtte. En svensk udsending tilskrev hende i denne sammenhæng en høj grad af politisk skarpsindighed og kendskab til de politiske forhold i Europa samt en stor iver for den skandinaviske idéens virkeliggørelse. Da Frederik 7. døde 15. november 1863, havde han og Danner ikke spillet nogen rolle i politik i flere år. Hverken de eller deres venner havde indflydelse på, at forsøgene på at bevare Helstaten efterhånden blev opgivet, hvilket først og fremmest C.C. Hall og de nationalliberale sørgede for forud for den nationale katastrofe i 1864. Danners politiske indflydelse var væk, til gengæld var hun hovedrig. I årene, der kom, udfoldede hun en stor rejseaktivitet, og hun åbnede et museum på Jægerspris Slot i 1865, et børnehjem sammesteds i 1867, og fra 1869 arbejdede hun med at få sin stiftelse på skinner. Fundatsen til Kong Frederik den Syvendes Stiftelse blev underskrevet i 1873, hvor hun også nedlagde grundstenen til stiftelsen i Nansensgade, som havde formålet 'at yde trængende fruentimmere af arbejderklassen fribolig'. Berling, hendes store, virkelige kærlighed, var død i 1871 efter et slagtilfælde i Ismailia i Egypten. Selv døde hun 6. marts 1874 i Genova af rosen.

Danners antagonisters angreb forekommer vel de fleste af nutidens iagttagere kvalme, men de ophørte ikke med hendes død. I 1899 overdrog rigsarkivar C.F. Bricka med henvisning til 'et højere hensyn end det strengt juridiske' bl.a. hendes private arkiv til Det Kongelige Bibliotek, og siden har adgangen til arkivalierne været vanskelig. Hendes erindringer synes endog bortkommet efter 1956. Var hun da 'en lykkejæger uden moral og tro, kun interesseret i rigdom og magt?'. Else Marie Wiberg Pedersen, der er ph.d. i teologi, karakteriserer hende i sit vægtige bidrag som et troende, bibelkyndigt menneske, velorienteret i samtidens politik og en moderne, selvstændig kvinde, der ikke lod sig diktere bortset fra af pligtfølelsen over for Frederik 7. Hun, som i den grad udfordrede sin samtid, blev efter sin død brugt af en række bevægelser og strømninger som argument og løftestang for et bedre, et mere frisindet og ligestillet Danmark. Hun blev et centralt modernitetsmærke. En gryende nytolkning manifesterede sig allerede fra og med offentliggørelsen af hendes testamente få dage efter hendes død, da arbejderbevægelsen tog hende til sig som 'et barn af folket'. Ved hendes begravelse deltog således repræsentanter for flere fagforbund, fire af disse med røde faner. Sidenhen, fra 1900-tallets begyndelse, fremstilledes hun af kulturradikalismen som 'et frigjort menneske', og endnu senere fremhævede kvindebevægelsen hende som 'en selvstændig kvinde'.

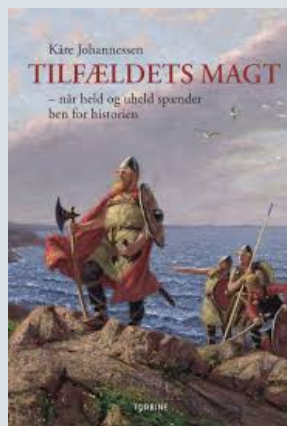
Fremstillingen, hvis format uundgåeligt må afføde rigtig mange gentagelser, indledes af redaktørernes for-

ord og følges, efter noteapparatet, af en redegørelse for Danners status i historieskrivningen. Faghistorikere har set hende som mindre betydningsfuld – 'kongelige elskerinder rimer på sladder', lyder et køligt dictum, og så er der alle fordommene om emnet. En helt anden opmærksomhed har Danner og Frederik 7. nydt i populærkulturen, i skønlitteraturen og teatret. Endelig følger en kapitelvis opstillet oversigt over litteratur og kilder, en oversigt over illustrationernes proveniens, denne liste domineres selvfølgelig af slotene i Jægerspris og Frederiksborg, så en præsentation af de seksten bidragsydere samt et personregister. Det omfattende illustrationsmateriale, der er ca. 120 billeder samt en halv snes af Danners tapeter på Jægerspris Slot som blade indføjjet mellem kapitlerne, er af upåklagelig kvalitet.

Ole Halding

24 'tilfældige' historiske begivenheder – fra muldvarpeskud til masseudryddelse

Kåre Johannesen: *Tilfældets magt – når held og uheld spænder ben for historien*. Turbine 2025. 224 sider, 279,95 kr.

Kåre Johannesen, cand. mag. i historie og middelalderarkæologi, kendt fra TV programmer som Historiequizen, er en velopløst og engageret historieformidler. Han har en karriere bag sig som museumsinspektør, men er nu 'privatpraktiserende historiker', som han selv beskriver det.

Han har skrevet en håndfuld bøger om Middelalderen, og med denne bog følger han sig ud i den store historie, hvor han fortæller om 24 forskellige forløb i verdenshistorien, hvor tilfældet har spillet en afgørende rolle – lige fra Antikken op til vore dage. I indledningen forklarer Johannesen, at historien oftest opleves som en rationel proces, hvor vi kan forklare, hvorfor den ene begivenhed medførte den næste begivenhed i et nogenlunde logisk mønster. Men nogle gange er der forløb, hvor tilfældet vælter hele dette billede, og tilfældigheder kommer til at få en afgørende betydning: "De følgende fortællinger illustrerer, hver på sin måde, hvordan obskure, ubetydelige dagligdags hændelser indimellem har fået helt uoverskuelige konsekvenser og enorm indflydelse på historiens gang". (s.19)

Det bliver i alt 24 fortællinger begyndende med et slag i Spanien år 153. En romersk konsul benyttede i et angreb krigselefanter, men en stor sten faldt ned i hovedet på den førende elefant, og det fik hele slaget til at ændre sig. Elefanten blev så rasende og ustyrlig, at den i stedet for at være en hjælp for angriberne, blev angribernes største fjende, da den – og derefter de andre krigselefanter – trampede de angribende soldater til døde. Det betød ikke enden for den romerske ekspansion, men "det var en ydmygelse, som det magtfulde Rom sent skulle glemme" (s. 25), får vi at vide.

I de næste fortællinger hører vi bl.a. om kejser Claudius, der ved et tilfælde blev verdenshersker og om vikingernes opdagelse af Vinland. Vejret spillede en helt afgørende rolle i 1281, da en orkan smadrede den flåde fra Mongolriget, der var på havet for at invadere Japan. Orkanen blev af japanerne omtalt som en 'guddommelig vind', der på japansk hedder kami-kaze.

Op igennem historien kommer den ene fortælling efter den anden om mange forskellige forløb lige fra den store brand i København 1728, der nedbrændte en tredjedel af byen, over slaget ved Waterloo til et trafikuheld i New York i 1931. I dette tilfælde trådte Churchill uforvarende ud foran en bil og var meget tæt på at blive dræbt. Han overlevede dog, men han glemte ikke, at man i USA kører i højre side – modsat hjemlandet.

De fleste begivenheder knytter sig til statsmænd, krige og voldsomme verdenshistoriske forløb. Men tilfældet har ifølge forfatteren også spillet en rolle ved mindre voldsomme, men ikke mindre vigtige begivenheder, som da Alexander Fleming i 1928 opdagede penicillin. Eller dengang, da den amerikanske elektroingeniør Wilson Greatbatch i 1956 lavede en fejlagtig konstruktion af et elektrisk måleapparat. Men det viste sig, at maleren kunne noget helt andet, nemlig give en lille elektrisk impuls, og dermed var pacemakeren opfundet.

Kaare Johannessen skriver levende, engageret og øser af en stor og sikker historisk viden. Bogen er fint illustreret, og der er små vignetter til hvert kapitel, der understreger historiens pointe. Bagest i bogen findes noter samt billed- og litteraturliste.

Nogle læsere vil måske have svært ved at kapere Johannessens skrivestil, der er noget 'friskfyragtig' og lidt snakkende, men på den anden side er der fart over feltet, og det er indbydende at læse.

Men er det rigtigt at anskue historien ud fra 'tilfældets magt'? Det er jeg i tvivl om.

Grundlæggende er det fuldstændig rigtigt, at vi gerne vil se mønstre eller rationalitet historiske forløb. Men nogle gange viser det sig, at begivenhederne af mange årsager bevæger sig i uforudsigelige retninger. Derfor er det også rigtigt, som Johannesen skriver, at historien aldrig gentager sig. Men udvælgelsen af de 24 verdenshistoriske 'tilfældigheder' er ikke overbevisende – og virker nærmest tilfældig. Nogle af tilfældighederne får næppe den store betydning, selv om det kan være sjovt, at et muldvarpeskud (1702) eller et drikkegilde (1728) måske påvirkede et historisk forløb. Andre forløb som 'opdagelsen' af Amerika og udryddelsen af mellem 80 og 95 procent af den oprindelige befolkning kan vel næppe betegnes som en tilfældighed.

Bogen skal derfor være anbefalet dem, der gerne vil blive godt underholdt af en velskrivende historisk fortæller.

Ulrik Grubb

Med lov skal vi vort land bygge

Peter Garde: *Med lov skal vi vort land bygge. Ret og lov i islændingesagerne.* Frydenlund 2025. 290 sider, 349,95 kr.

"... og mere skulle der ikke til for at slå ham ihjel."

Peter Garde anser Islands litteratur i 1200- og begyndelsen af 1300-tallet for måske de nordiske landes største bidrag til verdenslitteraturen. Desuden er sagaerne fyldt med jura, næsten grundlaget for en juridisk lærebog. Gardes målgruppe er dog ikke alene jurister og jurastuderende, som søger viden om fortidens lovgivning og retshåndhævelse, men enhver, 'the general reader', med en bredt favnende interesse for vikingetidens og middelalderens kulturhistorie eller, mere specifikt, for Island og øens befolknings vilkår i sagatiden, som er seklet mellem 930, hvor Altinget oprettedes, og 1030. Fremstillingen har fået en tematisk struktur, i stil med en juridisk lærebog, med markante aspekter ved retsvæsenet før fristatens ophør i 1262 fordelt på knap 40 kapitler. Den af sin struktur afledte risiko for hyppige gentagelser er søgt imødegået ved krydshenvisninger.

Et tysk værk om islændingesagaernes strafferet fra 1911 udpeger Njals Saga som 'die wahre Juristensage', men advarer dog, at det er mere end usikkert,

om den på grund af et sent nedskrivningstidspunkt afspejler retstilstanden i sagatiden. Problemet er generelt. Sagaerne blev nedskrevet i løbet af 1200-tallet, hvor forfatterne kunne tage udgangspunkt i gammel overlevering, men deres vidneværdi lider unægteligt under, at der ligger fra seks til ti generationer mellem sagatid og nedskrivning, og svækkes af interpolationer. Eksempelvis er Hrafnkel Freygodes Saga betegnet som fiktion.

De mangefold begreber fra hverdagens retsorden udgør en markant gruppe af temaer. Det er bl.a. hævn, forlig, voldgift, selvdømme, udligning, nødværge og retsløshed. I ekskursen om hævn og hævnens europæiske paralleller anføres det, at hævn og fejder var den typiske reaktion på krænkelser overalt i den germanske verdens oldtid og middelalder. Det omtalte tyske værk fra 1911 opregner 520 krænkelser i sagaerne rækkende fra drab til mundtlige injurier samt de krænkedes valg af reaktion. I 297 tilfælde reageres med hævn, normalt med væbnet hånd. Blandt de øvrige tilfælde munder 164 ud i forlig uden eller med rettens medvirken, mens kun 50 sagsanlæg fører til dom. I Njals Saga afsiges ikke en eneste dom, hævn og forlig dominerer totalt. Garde finder hævnen mest fængslende fremstillet af Gregor af Tours i hans *Historia Francorum*, som måske er alment bedst kendt gennem Frans G. Bengtssons essay fra 1933 om de langhårede merovinger. Han anser sagatidens islandske fristat langt overgået af Frankerkrønikens enestående ondskab og råhed, hvor kongen og kirken sørgeligt svigter. Njal Sagas idealskikkelser, Gunnar fra Hlidarende og Njal selv, har han søgt forgæves i den hellige Gregorius' skildring af sin samtid, 500-tallet germanske Europa, hvor mange, måske de fleste, ikke anså hævn som en forbrydelse, men som en pligt. For øvrigt var hævn anerkendt af både Islands og Norges kirker som den eneste vej til retfærdighed, hvor ingen effektiv centralmagt herskede. Angående retsmidler som holmgang og ordalier, gudsdomme, så havde holmgangsritualet religiøse overtoner og rod i en meget ældre, hedensk tid. Holmgang var næppe led i retsplejen og mere tålt end anerkendt inden det formelle forbud. Den var et af flere voldelige elementer, der kunne modvirke en regulær dom, i omfang overgået af en sprængning af retten med overlegen magt eller et veritabelt feltslag efter en tabt proces. Den sidste holmgang fandt sted i 1006. Gudsdom anvendes især i faderskabssager.

Andre temaer grupperer sig omkring den praktiske retshåndhævelse. Det er f.eks. fristatens aristokratiske karakter og følgerne deraf eller konsekvenserne af hyppige processuelle fejl, som senere, i Sturlungetiden, de særligt voldelige årtier frem mod fristatens ophør i 1262, fik en del af befolkningen til at søge det norske kongedømmes fungerende rule of law frem for

den herskende dysfungerende fristat. Overgangen fra hedenskab til kristendommen, som proklameredes på Altinget i 1000, er et andet vigtigt tema. Mange af de skikkelser, som optræder i sagaerne, døde som kristne, men de levede og handlede som hedninger, for hvem en sygeligt overdreven æresfølelse og hævnen var basale værdier, som kunne få de frygteligste følger. Drab opfølges af hævndrab, fejder kan opstå. Drab kan sones med mandebod, om fornødent udlignes med andre drab. Den sene saga om Thord Trætte fremstår som voldsbefængt i egen særklasse. Tilnavnet afspejler, at der altid var mange trætter i Midfjord på Islands Nordland. Sagaen indledes af et kongemord samt nogle drab begået af hovedpersonen, men så fra det femte kapitel trigger en forelsket voldsmands stalking af Thords trolovede søster et blodbad, der, ifølge Garde, indbefatter mindst 71 døde på kun 38 tryksider. Dog følger happy end på et forlig med udligning og bod i fuld overensstemmelse med tidens aristokratiske retsopfattelse, og Thord holder bryllup for sin søster og hendes trolovede, som for resten var en bror til den anførte voldsmand. Kun et mindretal af drabssagerne straffes med fredløshed eller landsforvisning. Kendtest er sikkert landsforvisningen af Gunnar fra Hlidarende, som forvandlede sig til fredløshed med en tragisk udgang, da han ikke efterkom dommen – "Fager er lien, så den aldrig har syntes mig så skøn...".

Enkelte personligheder i sagalitteraturen, særligt fremtrædende jurister, er tilstået et eget kapitel, således Snorre gode (963-1031) og Gudmund den Mægtige (955-1025). Snorre, som optræder i ni sagaer og to totter, havde ikke sin lige som voldgiftsdommer og forligsstifter, og hans kendelser blev respekteret og overholdt. Som drabsmand var han også i front. Dertil havde han nitten legitime børn og fik med behændighed sine døtre godt gift. Gudmund optræder i hele tretten sagaer og fire totter, men nyder ikke Snorres ry som jurist; han vandt stort set kun ca. hver anden af sine retssager. Dertil er hans presse mådelig, idet magtfulde og magtgåde siges at have været hans mest udprægede egenskaber. Og så var han enestående øm om sin ære, parat til den mest grusomme hævn, hvis en af hans egne mænd dræbes. Endelig er der et kapitel om Njal, den viseste mand, der var så lovkyndig, at ingen syntes at være hans lige, og om Gunnar fra Hlidarende, den største helt, ærlig, retsindig og uegennyttig. De er hovedpersonerne i Njals Saga, der er den længste og hyppigst citerede af sagaerne og nedskrevet sidst i 1200-tallet. Njals og Gunnars venskab holdt under den langvarige fejde mellem deres hustruer, den trofaste Bergthora og den temmelig tvivlsomme Halgerd, men den klassiske tragedies ironi hviler over begge slægter. Det er et skæbnefuldt skæbne, som fuldbyrdes ved Gunnars død heroisk kæmpende som jagtet fredløs og sidenhen

Njals død i mordbranden på Bergthorsvol. Begge kan de klandres for deres passivitet under hustruernes fejde, og begge må de tilskrives et vist medansvar. I forbindelse med et andetsteds i fremstillingen behandlet tema 'kvinder som anstiftere af drab' citeres et værk om sagaernes kvinder fra 1955 for, at der i Njals Saga er femten tilfælde af drab eller fejder, som er tilskyndet af kvinder, og Bergthora og Halgerd har en betragtelig anpart i disse. For øvrigt synes kvinderne bag de i alt 51 kendte tilfælde af drab, med en enkelt undtagelse, helt fritaget for straf, om end ikke efter loven.

Peter Garde (f. 1938) er jurist fra Københavns Universitet og virkede som anklager, fra 1983 som kriminaldommer, hvor hans CV tilføjedes flere celebre retssager. Han er forfatter til en række værker, bl.a. om jura i litteraturen og i opera, og han har også tidligere behandlet juridiske emner i islændingesagaerne. Dette værk er spændende læsning. Garde behersker fuldt ud sit omfattende, detaljemættede stof, som er ca. 40 sagaer samt 49 'totter', der er små fortællinger, og han inddrager senere tidsaldres forskningslitteratur i sine temaer. Fremstillingen er løbende annoteret med henvisningsnoter og afsluttes af en litteraturliste med næsten 150 enheder. Lisbeth Nielsens femten tuschtegninger samspiller rigtig godt med såvel temaerne som det tiltalende layout.

Ole Halding

HISTORIEN OM RINGBORGENE 3 – FYRKAT

Søren Michael Sindbæk: *Fyrkat. Vikingetidens ringborge III. Illustreret med kort og billeder.* Aarhus Universitetsforlag 2025. 143 sider, 199,95 kr.

"Fyrkat" følger fint de øvrige to bøger i serien "Vikingetidens ringborge". Den er en kortfattet fremstilling, egnet til guide og vejledning ved ekskursioner med gymnasieelever til Fyrkat. Men den er, som de øvrige i serien, mere end det. Fyrkat er den grundigst udgravede (og fortolkede) ringborg. Den spillede rollen som det sted, hvor de mange

gåder omkring trelleborghusenes konstruktion og borganlæggernes alder og funktioner blev løst og forklaret. Det var den 2. generation af ringborgsarkæologer Tage E. Christiansen, Oluf Olsen, Holger Schmidt og Else Roesdahl, der tog over efter den første gene-

ration med Poul Nørlund og C.G. Schultz, og som efterhånden nytolkede de mange ringborgsgåder.

Det var i 1950, at Fyrkat blev "opdaget" ved Hobro – og modsat Aggersborg var der straks lokal støtte til udgravning og PR for det "jyske Trelleborg". Efter Poul Nørlunds død i 1949 prioriterede Nationalmuseet, at udgrave Fyrkat fremfor det mere komplicerede Aggersborg. Det skete i 1950 med Tage E. Christensen som leder i kort tid, afløst af C.G. Schultz, der stadig samtidig fortsatte med udgravningerne ved Aggersborg. Søren Michael Sindbæk lægger i sin forskningredegyrelse stor vægt på arbejdsmanden Svend Søndergaard, der allerede ved udgravningerne på Aggersborg var tæt knyttet til C.G. Schultz, og som fulgte med som arbejdsleder og senere opsynsmand på Fyrkat. Han var tæt knyttet til det udgraverhold med Olaf Olsen, Holger Schmidt og Else Roesdahl, der i mange år arbejdede sammen med C.G. Schultz, der døde i 1958.

Fremstillingen gennemgår de mange diskussioner om trelleborghusenes konstruktion. Det var især Olaf Olsen og Holger Schmidt, der kom med nye forslag, efter at man fandt ud af, at de mange sidestolper stod skråt og ikke direkte var bærende men støttende. Dermed faldt C.G. Schultz søjlegang på trelleborghuset. Derfor opførte man senere på Fyrkat en ny rekonstruktion i 1985, der søgte at vise den ny tolkning.

Flere andre forhold indgår også i fremstillingen. Gravpladsen ved Fyrkat fandt man ret tidligt, og her blev der gennem omhyggelige udgravninger fundet både børnegrave og kvindegrove. Det var især Else Roesdahl, der var med til at beskrive og bearbejde disse fund. Mest kendt – og fortolket af Sindbæk her som "vølvens" grav, er den kvindegrov (placeret i en vognfading), der er rammen om Nationalmuseets nuværende vikingeutstilling (Vølvens varsel). Men det er også Roesdahl, der påviste, at kvinder har været en del af borgenes hverdagsliv, som det har været svært at se for de militært orienterede mandlige forskere! Samtidig var Roesdahl den første, der allerede i 1970'erne påviste gennem genstandsanalyser, at de store anlæg var fra senest 980'erne. Det kom med i den endelige opsamling om Fyrkatfundene, der udkom i to bind i 1979. Her havde Olaf Olsen og Else Roesdahl hver sin fortolkning af Fyrkats alder! Først med den dendrokronologiske fastlæggelse til 980/81 for Trelleborgs vedkommende, blev sagen afgjort – alle borge var fra Haralds kongeperiode.

Selve landskabet og borgens placering langt inde i Midtjylland udfordrede de mange teorier om ringborgenes funktion. Både Nørlund (handelsby, kaserne, Englandstogt), C.G. Schultz (kaserne, Englandstogt), Olaf Olsen (Englandstogt), Tage E. Christensen

(tvangsborge) og Else Roesdahl (kongsgårde) er med i diskussionerne. Med dateringen af de store anlæg (Aggersborg ældst, Fyrkat yngre, Trelleborg yngre) er man vendt tilbage til Else Roesdahls fortolkning af Haralds borge som kongsgårde. Derfor er Aggersborg rettet ud mod Viken og Sydnorge, Fyrkat kontrollerer Midtjylland og Trelleborg og Borgring hver sin del af Sjælland. Men stadig mangler forklaringen på, at de mange anlæg forsvandt så hurtigt.

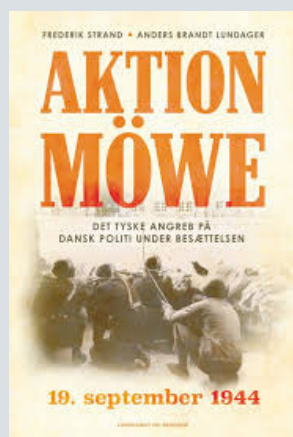
Søren Michael Sindbæks Fyrkat-fremstilling er sammen med de to andre ringborgsfremstillinger spændende forskningsberetninger, hvor man kommer tæt på forskernes overvejelser og diskussioner. Teksten er letlæselig og direkte til at bruge for gymnasieelever. Alle indeholder også grundige beskrivelser af de store anlæg og deres omgivelser og de mange fund, der stammer fra udgravningerne. Læseren er virkelig på besøg i arkæologens og historikerens værksted og på feltarbejde.

De sidste to bøger om Nonnebakken og Borgring bliver helt sikkert lige så spændende, men det er nu hele "vikingekonstruktionen" vores nyeste ringborgsarkæolog skal forholde sig til. Det bliver interessant at se resultatet!

Henrik Adrian

Aktion Möwe – 19. september 1944

Frederik Strand og Anders Brandt Lundager: *Aktion Möwe – 19. september 1944. Det tyske angreb på dansk politi under besættelsen. Lindhardt og Ringhof 2024. 624 sider, 349,95 kr.*

Det, der gør besættelsesperioden ekstra interessant i forhold til snart sagt alle andre perioder af Danmarkshistorien, er at forholdene var så usædvanlige, usikkerheden så stor og konsekvenserne så vidtrækkende for alle, der skulle træffe valg under besættelsen. Fra den enkelte borger og til statsministeren, fra den lille købmand og hele ve-

jen til de store virksomheder. Men næppe nogen har befundet sig i en mere vanskelig og dramatisk situation end det danske politi. Fra besættelsens start var det naturligvis fortsat politiets opgave at håndhæve loven og efterforske forbrydelser – alt det man plejede at gøre. Nyt var det i stigende grad at disse forbrydelser blev begået som modstand mod besættelses-

magten, de danske nazister eller samarbejdet i det hele taget. Det blev dansk politis opgave at forhindre og efterforske modstandsaktiviteter med alle de mere og mere blandede følelser og moralske dilemmaer, som dette medførte. Opgaverne var der mange af, og dansk politi oplevede et sandt vokseværk under besættelsen. Fra 3.800 i 1940 til 9.800 mand i 1944, heraf knap 1200 i kriminalpolitiet. Forøgelsen skyldes de mange nye opgaver som kom til med bevogtning, patruljering og kontrol af det ene og det andet. Styrkens generelle bevæbning blev også voldsomt forøget sammenlignet med tiden før 9. april. I modsætning til de væbnede styrker, der som bekendt blev interneret og opløst 29. august 1943, så fortsatte dansk politi efter samarbejdspolitikens sammenbrud. Samtidig skulle man i stigende grad manøvrere med flere og flere tyske politimyndigheder i landet, der på forskellige vis kiggede dansk politi over skulderen. Det gjaldt eksempelvis SIPO, det tyske sikkerhedspoliti, Gestapo, det hemmeligt statspoliti og SD, Sicherheitsdienst. I begyndelsen var det en beskedent tilstedeværelse i Danmark, men i maj 1943 kom en politibataljon fra SS til landet med 500 politisoldater. Hertil hører det særlige forhold at magten på tysk side var delt mellem den rigsbefuldmægtiget Werner Best, der som øverste tyske myndighed i Danmark ikke var mere magtfuld end at Værnemagtens chef, Herman von Hanneken og især den Højere SS- og Politifører Günther Pancke også havde indflydelse. Panckes chef var Rigsfører Heinrich Himmler og han havde direkte adgang til Hitler – ofte en lettere vej til indflydelse end den mere formelle vej gennem Werner Best og det tyske udenrigsministerium, der formelt havde kontakten med det officielle Danmark grundet den særlige besættelsessituation. Forvirret? Ja, det er et grundvilkår, når man skal forstå tysk besættelsespolitik, der er karakteriseret ved parallelle organisationer, der konkurrerer om Førerens gunst og egen indflydelse, personligt nag og hastigt opbyggede organisationer. Ikke meget ordenung muss sein, når man kigger nærmere efter.

I takt med at krigen gik ind i sin afgørende fase, modstanden voksede og krigslykken blev mere og mere anstrengt for tyskerne, ja, så blev det danske politi et stigende problem. Gennem foråret 1944 og ikke mindst efter de allieredes landgang i Normandiet steg troen på det tyske nederlag. Det betød, at dansk politis indsats over for modstandsbevægelsens stigende aktiviteter blev mere halvhjertet, end den tidligere havde været – og det bemærkede tyskerne. Efter en lang, dramatisk sommer med folkestrejken som omdrejningspunkt og stadigt stigende tyske krav til resultater og metoder, så kulminerede det hele i Operation Möwe 19. september 1944 – aktionen mod det danske politi. Ved en (mere eller mindre) velkoordineret aktion i hele landet – undtaget Bornholm – interne-

rede tyskerne danske politifolk, afvæbnede dem og sendte en stor del af dem i koncentrationslejr i Tyskland. Det er den historie Frederik Strand, der til dagligt er leder af Politimuseet, og Anders Brandt Lundager, der også er ansat samme sted, har skrevet på baggrund af et stort og alsidigt kildemateriale foruden den righoldige litteratur, der som bekendt findes om besættelsestiden. Det er en grundig, sober og uhyre interessant fremstilling af optakten, forløbet og ikke mindst følgerne af Operation Möwe. Der er i bogen lidt en tour de force rundt i landet, hvor forløbet af aktionen gennemgås både i de store byer og lokalt, men gevinsten ved den grundige gennemgang ligger i tydeliggørelsen af de store variationer, der var i udførelsen. Nogle steder kom det til kampe mellem tyske soldater og dansk politi, andre steder blev politifolkene end ikke afvæbnet. I København blev politifolkene sendt ombord på et skib i havnen, der fragtede dem til Tyskland, andre steder blev de bedt om at møde på arbejde dagen efter. Og på Bornholm blev aktionen udsat, fordi man ganske enkelt havde glemt øen midt i forvirringen. Der er utallige episoder i bogen, der viser dels den usikkerhed, der på tysk side var om, hvad de enkelte patruljer egentlig skulle gøre og hvorfor, men også hvor mange simpelthen indledte forhandlinger med tyskerne lokalt eller omgående begyndte at brænde arkiver og gemme våben af vejen. Og så er der alle de andre, der hvirvles ind, f.eks. er det jo politiet, der holder vagt ved Amalienborg og de kommer i kamp med tyske marinesoldater og grænsegendarmerne, der jo ikke er politifolk, blev ikke desto mindre interneret for en sikkerheds skyld.

Mens det meste af politiet nu befandt sig i koncentrationslejr eller var gået under jorden, så oplevede det danske samfund en helt unik periode fra september og frem til kort efter befrielsen, nemlig den såkaldte "politiløse tid". Et velfungerende samfund uden politi fra den ene dag til den anden er helt uhørt og førte til stor vækst i lovovertrædelser, selvtægt og generel uro. Ingen til at dirigere trafikken, oplære røverier eller efterforske mord. Rundt om i kommunerne forsøgte man at etablere vagtværn, der skulle lægge en dæmper på lovløsheden, men politi var de ikke.

Det er meget velkomment med en bog, der grundigt og kompetent har Aktion Möwe som hovedfokus. Der trækkes på andres forskning, især Henrik Lundtofte og John T. Lauridsen nævnes og med det store kildemateriale og det metodiske og grundige fokus er det et standardværk om aktionen.

Det er en omfattende bog, der nok vil skræmme de fleste elever fra overhovedet at bladre i den, men den kvikke elev vil kunne finde meget brugbart til de større skriftlige opgaver. Måske vil vedkommende endda sætte pris på sproget i bogen, der er herligt smittet af

datidens vendinger i mere officielle kilder, beretninger og rapporter. Derfor møder man talrige ord som "spadsere", "beredvilligt" og "konstatere" undervejs i bogen. Interesserer man sig for periodens historie, er det en oplagt bog til lænestolen, for det er elementært spændende at læse om besættelsens største dilemmaer udfoldet med det danske politi som omdrejningspunkt.

Jakob Sørensen

Blodbad i Stockholm 1520

Jeppe Burchert Netterstrøm: *Blodbad i Stockholm 1520. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider, 129,95 kr.*

Bare navnet – blodbad – straks malende billeder af bestialske mord og de frygteligste menneskelige rædsler, og selv om det også i overført og udvandet betydning kan bruges om fald i aktiekurser eller lignende, er det i skandinavisk historie uløseligt knyttet til begivenhederne i Stockholm i november 1520.

Dengang samlede kong Christian 2., der lige havde erobret Sverige og var blevet kronet til konge, den svenske elite – adel, biskopper og rige borgere til møde efter flere dages fest, der var forløbet i god stemning. Hans tilhænger, den svenske ærkebiskop Gustav Trolle, anklagede her en stor gruppe af dem for kætteri. I de følgende dage blev 82 eller måske endnu flere halshugget på Stortorget i Gamle Stan i Stockholm.

Begivenheden er et oplagt emne for en bog i serien 100 Danmarkshistorier, der nu nærmer sig sin afslutning. Den er højdramatisk, omdiskuteret i forskningen, og den har haft et stort efterliv i litteratur og populærkultur. Nu kan man altså få en opdateret fremstilling af den i Jeppe Netterstrøms glimrende lille bog.

Han begynder med at præsentere selve begivenhedsforløbet i novemberdagene 1520 med fokus på anklagen for kætteri, selve henrettelserne og efterspillet, indtil Christian 2. i februar 1521 var tilbage i København. Kildesituationen præsenteres – der er ikke mange pålidelige kilder, men den væsentligste er den udtalelse, som kom fra det til lejligheden nedsatte udvalg af kirkelige eksperter med førnævnte Gustav Trolle i spidsen. Der er i "ekspertisen" en afskrift af Trolles

klager over alle de overgreb, som hans modstandere havde udsat ham for. Den væsentligste blandt dem var den nu afdøde rigsforstander Sten Sture, Christian 2.'s modstander i kampen om magten over Sverige.

For at forstå, hvad der var på spil i 1520, griber Jeppe Netterstrøm tilbage til Kalmarunionen, og de konflikter, der dominerede det 15. århundredes Skandinavien i forbindelse med de danske forsøg på at holde Sverige i unionen. Han præsenterer Christian 2. og hans politik med at styrke borgerskabet på bekostning af adel og højgejstlighed. Han var en konge, der i takt med tiden forsøgte at udbygge statsmagten, og da han havde erobret Sverige, fortsatte han med den politik. Altså måtte han knuse den aristokratiske opposition i Sverige, og det var dens medlemmer, der blev halshugget på Stockholms centrale plads. Men hurtigt smuldrede magten for ham. I Sverige vandt den unge adelsmand Gustav Vasa magten. Han havde overlevet, da han havde været så heldig ikke at have været i orkanens øje i Stockholm. I Danmark opsigde rigsrådet troskaben til Christian 2., der efterfølgende forgæves forsøgte at genvinde magten, men i stedet endte i fangenskab.

Efter således at have præsenteret selve blodbadet og sat det ind i en bredere historisk ramme, går Jeppe Netterstrøm over til den dramatiske begivenheds efterliv. Christian 2. opdigtede en historie om attentatforsøg mod ham og afviste personlig skyld både for ham selv og for Gustav Trolle, mens Gustav Vasa sammenlignede den danske konge med de ukristelige tyrkere og med den Herodes, der havde beordret barnemordet i Betlehem. Også i Danmark var der udbredt propaganda mod Christian 2., og blodbadet blev altså både brugt til at legitimere det svenske Vasa-dynasti og den gren af det danske kongehus, der udgik fra Christian 2.'s onkel og efterfølger Frederik 1.

Historieskrivningen har sidenhen lagt forskellig vægt på, hvem der var skyldig i begivenheden, hvis grusomhed ingen har anfægtet. Under den danske adelsvælde før enevælden ser historikerne Christian 2. som den store adelsundertrykkende tyrann, mens Ludvig Holberg under enevælden nok tager afstand fra blodbadet i sig selv, men ser positivt på kongens øvrige politik. I den kritiske historieskrivning omkring 1900 drejede meget sig fortsat om, hvem der havde hovedskylden for blodbadet, men uden nationale overtoner. Den danske Kristian Erslev mente Christian 2., mens den skånske Lauritz Weibull pegede på Gustav Trolle.

I 1960'erne kom der igen gang i diskussionen om blodbadet, da den danske middelalderhistoriker Niels Skyum-Nielsen ganske overbevisende påviste, at der var ført en juridisk korrekt kætterproces med anklage og domfældelse efter reglerne. Det betyder ikke, at

man så kan henlægge blodbadet som alene et retshistorisk anliggende, men at bagmændene – og her peger Skyum-Nielsen på både Christian 2. og Gustav Trolle – gav deres fatale politiske opgør med deres modstandere en juridisk maskering.

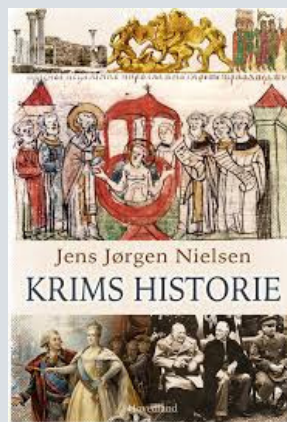
Også uden for faghistorikerens kredse har mange interesseret sig for blodbadet, og der er for nyligt udkommet både fiktionsfilm og dramadokumentarer om det. I midten står Christian 2., en af de mest omdiskuterede konger i Danmarkshistorien: en reformator? En tyrann? En svag mand der styredes af andre eller et moderne magtmenneske? Splittelsen i hans person har mange historikere peget på, og den ligger også bag den mest berømte behandling af ham, Johannes V. Jensens "Kongens fald".

Til sidst rejser Jeppe Netterstrøm spørgsmål om relevansen i at beskæftige sig med det stockholmske blodbad. Der var mange andre massakrer på den tid, der siden er blevet glemt, fordi ofrene var navnløse, fordi de ikke fik den store politiske betydning, og fordi de ikke blev brugt til at legitimere kongeslægter. Nogle betragtninger om, at man privilegerer en bestemt samfundsgruppes historie, altså skriver konge- og adelshistorie i stedet for bondehistorie, er lidt trivielle og kan lyde som en efterklang af en problemstilling fra 1970'erne. Det er netop serien 100 Danmarkshistoriers fortjeneste, at den kommer rundt i også overraskende sider af historien, beskæftiger sig med brede udsnit af den danske befolkning, og ikke mindst sætter den de enkeltbegivenheder, der er udgangspunktet for hvert bind, ind i en større samfundshistorisk ramme, hvor både økonomi, politik og kultur spiller sin rolle.

Og netop denne ambition for serien lever Jeppe Netterstrøm selv fornemt op til med sit bidrag til serien.

Mads Pedersen

Krims historie

Jens Jørgen Nielsen: *Krims historie*. Forlaget Hovedland 2025. 288 sider, 289 kr.

En bog om Krimis historie må umiddelbart bydes velkommen, for der har været stor interesse for halvøen i de senere år – først som et fredeligt turiststed, der efter Sovjetunionens sammenbrud og dannelsen af en

uafhængig ukrainsk stat blev et tilgængeligt rejsemål,

og naturligvis fra 2014 som et omdrejningspunkt i den russisk-ukrainske krig, der er blevet dagligt nyhedsstof i Danmark.

Jens Jørgen Nielsen er en kyndig skribent med stort kendskab til russisk sprog, kultur og historie, men også med klare standpunkter, derom senere. Hans bog er i store afsnit veldokumenteret med basis i et omfattende russisk kildemateriale, dog ville det have været rart med en samlet litteraturoversigt og en billedfortegnelse.

Han begynder med en præsentation af sit ærinde, at "skabe overblik over denne halvø [altså Krim] ... historie" og det med en "redegørelse mere end et polemisk kampskrift".

Derpå følger vi på de næste hundrede sider Krim's omskiftelige historie fra oldtidens grækere, skytere og sarmater over folkevandrende gotere til Krim i et tredobbelt krydsfelt – Rus i Kyiv, det byzantinske rige og mongolske nomader. Senere blev osmannerne den afgørende faktor, mens der på Krim etableredes et delvist autonomt styre under de tartariske (tyrkisk-sprogede) khaner.

I det 18. århundrede voksede den russiske indflydelse med Katarina den Stores etablering af "Ny Rusland" i det sydlige Ukraine og grundlæggelsen af Odesa, og i 1773 blev Krim russisk. Meget af det historiske overblik er holdt i generelle vendinger, og indimellem træder Krim i baggrunden til fordel for almen historie om Osmannerne og stormagtsrelationerne. Til gengæld blev Krim helt central under Krimkrigen 1853-56, hvor russerne blev besejret af briterne og franskmændene, men dog beholdt halvøen. Her peger Jens Jørgen Nielsen udmærket på de særlige moderne forhold i forbindelse med krigen såsom nye våbentyper, de mange civile ofre og den grundige rapportering om krigen, som forfattere og journalister leverede.

Efter Krimkrigen udviklede halvøen sig med jernbaner, og den blev med sit middelhavsklima og -natur til et ferieparadis for den russiske overklasse. Der blev bygget en række sommerpaladser, der i 1945 skulle komme til at huse Jalta-konferencen. Krim-tartarerne var der stadig, selv om mange udvandrede, og der opstod blandt dem politiske bevægelser, der kæmpede for enten modernisering og uddannelse eller for en national tartarisk vækkelse. 1. verdenskrig udspillede ikke direkte på Krim, men efterfølgende kom revolutionen til halvøen og med den borgerkrigen. Her var der ikke blot dobbeltmagt som i det øvrige Rusland med den provisoriske regering og sovjetten, men tredobbelt, for der var også et krim-tartarisk magtcenter.

I mellemkrigstiden fulgte Krim det almene sovjetiske forløb: Autonom sovjetrepublik i 1921, anerkendelse af tartarernes sprog og siden lynmodernisering under Stalin. Under 2. verdenskrig besatte tyskerne halvøen efter en lang belejring af flådebyen Sevastopol, der gjorde denne by til et mytisk sted i "den store fædrelandskrig" på linje med Moskva og Leningrad. Men 2. verdenskrig fik også demografiske følger: Den tyske befolkning på øen blev sendt til Centralasien eller indrulleret i arbejdsbrigader, inden krigen nåede Krim. Derpå udslettedes den jødiske befolkning i det nazistiske holocaust, og siden blev Krim-tartarerne efter krigen forvist til Centralasien, da Stalin ikke opfattede dem som loyale sovjetborgere. Tilbage var der så russere og ukrainere.

Efter krigen skete overførslen af Krim fra den russiske til den ukrainske sovjetrepublik, og ud over at det var en gestus i anledning af 300-året for det evige russisk-ukrainske fællesskab, var overførslen også begrundet i Krim's afhængighed af vandforsyning fra Ukraine. Men – skriver Jens Jørgen Nielsen – beslutningen fulgte ikke den sovjetiske forfatning, og den var styret af en "ukrainsk lobby". Ellers var perioden efter 1954 præget af økonomisk fremgang, en langsom udsoning med tartarerne, der fik lov til at vende hjem, og forfatteren, der i 1980'erne selv besøgte Krim for første gang, kan bevidne, at der ikke var nogen ukrainsk bevægelse, men til gengæld et ønske om, at Krim kunne blive en autonom sovjetrepublik. Det blev der som bekendt ikke noget ud af, for i stedet lukkede og slukkede Sovjetunionen ved udgangen af 1991.

Herfra ændrer fremstillingen karakter og bliver det, forfatteren ellers modsatte sig i begyndelsen, et polemisk kampskrift. Vi får nemlig på de næste 150 sider serveret en ren russisk udlægning af Ukraines historie og forholdet til Rusland. Ukraine karakteriseres igen og igen som et unaturligt, splittet land, en "failed state" med udelige og korrupte ledere, dog undtagen den Janukovitj, der to gange blev væltet fra præsidentposten af folkelige bevægelser og til sidst flygtede til Rusland. De folkelige bevægelser beskrives som naive tilhængere, der mere eller mindre uafvidende styres af højreekstremister og udenlandske kræfter som George Soros. Specielt "revolutionen på Maidan" 2013-14 karakteriseres som et kup, og dermed legitimeres Krim's overgang fra ukrainsk til russisk styre, bl.a. ved at den ellers da flygtede, men i bogens optik stadig legitime præsident Janukovitj accepterede Krim's løsrivelse.

Bag begivenhederne efter Sovjetunionens sammenbrud ligger ifølge Jens Jørgen Nielsen USA's ønske om at udvide NATO's område og den tilsvarende manglende respekt for Ruslands legitime sikkerheds-

interesser. Forskellige stemmer indkaldes som sandhedsvidner, bl.a. Kissinger, Helmut Schmidt og Gerhard Schröder – og vist er i hvert fald de to første skarpe iagttagere, men unægteligt er det omkring 40 år siden, de selv sad med storpolitisk indflydelse. Som forståelsesramme for det geopolitiske spil mellem Rusland og USA/Vesten/NATO bruges Mearsheimer, amerikansk politolog af den realistiske skole, der alene ser på stormagternes naturlige kamp for sikkerhed og indflydelse. Ruslands rolle er i bogen tilbageholdende, forsigtig, ja, landet og dets præsident Putin tvinges nærmest ind i en konflikt, bliver stillet over for et *fait accompli* i de østlige områder (Donetsk og Luhansk), da disse med god ret erklærer sig som selvstændige efter det illegale kup i Kyiv. I lange afsnit forsvinder Krim selv helt ud af billedet, mens der er mange betragtninger over en ny verdensorden, hvor Rusland sammen med BRICS landene og det globale syd har "fat i den lange ende".

Her er en grundlæggende asymmetri i bogen, idet Rusland står uskyldt, mens alskens skumle motiver ligger bag Vestens ageren. Ukraine har trods dommen som en "failed state" dog eksisteret i 34 år og vist bemærkelsesværdig modstandskraft, da landet blev angrebet, og omvendt nævnes der intet om Ruslands vej ind i et stadig mere undertrykkende diktatur og landets hensynsløse krigsførelse. Ej heller stiller Jens Jørgen Nielsen spørgsmålstegn ved berettigelsen af Ruslands ønske om at styre udviklingen i det naboland, der engang var en del af dets imperium. Hvordan er proportionaliteten mellem en hypotetisk optagelse af Ukraine i NATO og en blodig angrebskrig, hvis erklærede mål er et regimeskifte i Kyiv, kan man også spørge om.

Naturligvis er det vigtigt at få forskellige synspunkter frem, og der er rigelig grund til at diskutere forholdet mellem Vesten og Rusland i de sidste 30 år og ikke nøjes med politiske slagord, men søge kritisk diskussion og forståelse af, hvilke motiver der ligger bag begge siders politik. Jens Jørgen Niensens bog leverer synspunktmateriale, men som helhed er den imidlertid så partisk i sin negative holdning til Ukraine og sin positive til Rusland, at balancen helt går tabt.

Mads Pedersen

På skinner 1847

Jens Toftgaard: *På skinner 1847*. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider, 129,95 kr.

I toget er tiden din egen sagde DSBs slogan fra 1980'erne. Derfor var oplagt at læse og anmelde 'På skinner' af Jens Toftgaard på vej over svellerne fra Nørresundby til Wien i efterårsferien. Med et flydende og formfuldt sprog tager Toftgaard læseren på en rejse gennem knap 175 års dansk jernbanehistorie uden afsporinger, så læseren aldrig bliver efter-

ladt på perronen.

Bogen starter med en udførlig beskrivelse af anlægsarbejdet og indvielsen af Danmarks første jernbane mellem København og Roskilde, hvor Christian d. 8 med frue sad med på den første danske officielle jernbanetur akkompagneret af kanonsalut og militærmusik. Men da støvet havde lagt sig, viste de første problemer sig, da et dårligt fungerende billetsystem og pladsmangel til tider resulterede i håndgemæng mellem togpersonalet og passagererne. Især pladsmanglen har DSB den dag i dag stadig problemer med på udvalgte afgang.

Toftgaard griber herefter fat i udbredelsen af jernbanenettet til resten af Danmark i bogens hovedkapitel 'Skinner gennem Danmark', hvor han på de første 11 sider uden én overflødig sætning får redegjort for jernbanens udbredelse, indtil det 19. århundrede gik på hæld. Men kapitlet indeholder mange andre interessante detaljer, for det var ikke kun i landskabet, jernbanerne udbredte sig. Det skete også i sproget med udtryk som 'fyre op under kedlerne', 'kul på' eller 'det kører planmæssigt'. Overalt i landet skød røde stationsbygninger op (i modsætning til de gule svenske) – med skifertage og kakler indvendigt, så de var nemmere at rengøre.

En sjov detalje er, at franske socialistiske filosoffer anså toget som en lighedsskabende teknologi, da rig som fattig blev trukket af samme lokomotiv, fremfor at det var økonomien, som bestemte, om rejsen foregik i firspand eller til fods. Ideen blev dog hurtigt druknet ved indførelsen af forskellige billetklasser.